

KIRIM'IN VAR OLUŞ MÜCADELESİNDE DR. EDİGE KIRIMAL'IN ROLÜ VE ÖNEMİ

Taylan GÜZAL*

ÖZ

Dr. Mustafa Edige Kırimal, Ceditçilik hareketinin yarattığı ortamdan beslenerek büyüyen ikinci kuşak Kırım Türk aydınlarından. Aslen Lehistan Tatarlarından olan Kırimal, 1911'de Bahçesaray'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Kırım'da gerçekleştirmiş, ardından Kırım'ın seçkin okullarından olan Akmesit Pedagoji Enstitüsünde okumuştur. Ömrünü Kırım davasına vakfetmiş olmasından mütevellit, Kırım'ın ahvali kendisinin yaşantısını belirlemiştir. Yüksek tahsili sırasında gizli olarak yürütülen millî faaliyetlerde aktif rol oynamış, ön plana çıkmıştır. Sovyet Hükümeti'nin baskılarının artmasıyla İran üzerinden 1932 yılında İstanbul'a geçmiş ve böylelikle *Emel Dergisi*'nin etrafında toplanan grubun içerisinde yer almıştır. 1939'da Vilnius Üniversitesinin Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğrenimini tamamlamış, Polonya'ya üniversite tahsili sebebiyle giden Kırımlı gençlerle birlikte millî faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Almanların Kırım Yarımadası'nı işgal etmesi üzerine Edige Kırimal, Müstecip Ülküsal ile Nazi Almanyasıyla temaslarda bulunmuştur. Bu girişimlerin gayesi savaşta zor durumda kalan Kırım Türklerine yardım edebilmek ve Kırım'ı bağımsızlığa kavuşturabilmektir. Savaşın sona ermesiyle Kırimal Almanyada kalmış ve Kırım Türklerinin haklarını savunmaya devam etmiştir. Bu çalışma ile ikinci kuşak Kırım Türk aydınlarından Edige Kırimal'ın Kırım Türklerinde İsmail Gaspıralı'dan beri ortaya çıkan eser bırakma geleneğinin bir sonucu olarak meydana getirdiği kültürel, siyasi ve toplumsal konularda yürüttüğü çalışmalarıyla, Kırım'ın var oluş mücadelesine verdiği katkı ayrıca diğer Kırım Türk aydınlarından ayrılan yönlerinin ön plana çıkarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edige Kırimal, Kırım, Almanyaya, Çarlık Rusya, Sovyet Rusya.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF EDİGE KIRIMAL IN CRIMEA'S STRUGGLE FOR EXISTENCE

ABSTRACT

Dr. Mustafa Edige Kırimal is a second generation of Crimean Turkish intellectuals who grew up in the environment created by the Jadidism movement. Originally from the Polish Tatars, he was born in 1911 in Bakhchisaray. He completed his primary and secondary school education in Crimea and then studied at Akmesit Pedagogical Institute, one of the elite schools in Crimea. Since he devoted his life to the Crimean cause, the situation in Crimea determined his life. During his higher education, he actively participated in secret national activities and came to the forefront. With the increasing pressure of the Soviet Government, he traveled to Istanbul via Iran in 1932 and thus participated in the group gathered around the Emel Magazine. In 1939, he completed his education at the Faculty of Political Sciences of Vilnius University. He continued his national activities with the Crimean youth who went to Poland for university education. Upon the German occupation of the Crimean Peninsula, Edige Kırimal and Müstecip Ülküsal made contact with Nazi Germany. These attempts aimed to help the Crimean Turks in a difficult situation during the war and make Crimea independent. With the end of the war, Kırimal remained in Germany and continued to defend the rights of Crimean Turks. This study aims to highlight the contribution of Edige Kırimal, one of the second-generation Crimean Turkish intellectuals, to the struggle for the existence of Crimea with his works on cultural, political, and social issues, which he created as a result of the tradition of leaving works that emerged in Crimean Turks since İsmail Gaspıralı, as well as the aspects that differ from other Crimean Turkish intellectuals.

Keywords: Edige Kırimal, Crimea, Germany, Tsarist Russia, Soviet Russia.

Gönderilme Tarihi: 06.12.2024

Kabul Tarihi: 25.03.2025

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İZMİR;
ORCID: 0009-0009-0074-1216, E-posta: taylanguzal44@gmail.com

Giriş

Kırım Yarımadası, stratejik konumu hasebiyle Taurlar'a kadar uzanan zengin bir geçmişe sahiptir. Adını Altın Orda Devleti'nin Kırım eyaleti başkentinden (bugünkü Eski Kırım) alan Kırım'ın kadim milletlerinden biri olan Kırım Türkleri, Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Kırım Hanlığı ile siyasi teşekküllerini sürdürmüştür. 1475-1774 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde bulunan Kırım Hanlığı, 1783 tarihinde Rus Çarlığı tarafından ilhakına kadar varlık gösterebilmiştir.

Rus işgali, Kırım Türkleri için yüzyıllar sürecektir esaretin başlangıcı ve bir türlü gerçekleşmeyen bağımsızlık mücadelesinin ilk adımı oldu. Çarlık idaresinin Kırım'da kabul görme gibi bir kaygısı yoktu. Bu sebeple idare çeşitli alanlarda köklü değişiklikler gerçekleştirdi. Hanlığın tüm idare ve yargı kurumları lağvedildi. Halkın Rus idaresine katılmasına mâni olundu. Dini vecibeler sınırlandırıldı, hatta camilerin bir kısmı kapatıldı veya tahrip edildi. Bu ani değişimler uygulanırken her türlü gayrimeşru metoda başvurulmaktan çekinilmedi. Rus hükümetinin takip ettiği bu politika Kırım Türklerinin Türkiye'ye kitlesel göçüne sebep oldu. Kırım'da Türk varlığını bir tehdit olarak gören Rus hükümeti bunu engellemedi, aksine destekledi. Bu gelişmeler Kırım'da ciddi bir huzursuzluğa sebebiyet verdi.

Bu huzursuzluk 19. yüzyıl boyunca devam etti. Bu huzursuzluğun en büyük göstergesi Bahçesaray bölgesinde 1808 yılında 20.000 kişinin katıldığı kitlesel isyan hareketi idi (Kırimal, 2023, s. 44). Bu isyan hareketi daha sonra İsmail Bey Gaspıralı önderliğinde gerçekleştirilecek eğitim ve basın faaliyetlerinin metot olarak kabul edildiği bir millî özgürlük hareketinin ilk tohumlarıydı. Gaspıralı, hiçbir zaman sadece Kırım Türklerini ilgilendiren kısıtlı bir düstur edinmedi. "*Dilde, fikirde, işte birlik*" şiarıyla bütün Türk dünyasını kapsayan bir anlayış ortaya koydu. Gaspıralı; Kırım Türklerinin ilk aydın tabakasının yaratıcısı ve 2. kuşak aydınlarının mücadelesine sahasına zemin hazırlayan ve onlara meşru bir mücadele metodu bırakan bir kimse olarak görülmelidir. Bu aydınlar, Kırım Türklerinin mücadelesinde başat rol oynadılar. Gaspıralı'nın açtığı yol olmasaydı bu mümkün olmazdı.

Bu yolda ilerleyen 2. kuşak Kırım Türk aydınlarından Edige Kırimal'ın Promethee Birliği Hareketi'nin Kırım temsilciğini üstlenmiş olması, Polonya'da bulunduğu 1934-1939 yılları arasında Türk-Tatar gençleri ile millî faaliyetlere katılması, Müstecip Ülküsâl ile Nazi Almanyası ile çeşitli temaslarda bulunup Almanlar ile iş birliğinin yollarını araması ayrıca Ahmet Özenbaşlı, Müstecip Ülküsâl gibi Almanlara şüphe ile yaklaşan Kırım-Türk aydınlarının aksine Almanlara karşı daha olumlu bir tavır alması, mücadelesini Münih'te Amerika'nın fonladığı Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü'ne bağlı olarak çıkartılan *Dergi* mecmuasının (1955-1971) mesul müdürlüğünü üzerinden gerçekleştirmesi gibi farklı faaliyetleri hem onun diğer Kırım Türk aydınlarından ayrılan yönlerini ön plana çıkartmak hem de Kırım davası için verilen mücadelenin zenginliğini, çeşitliliğini idrak etmek için önemlidir. Aynı zamanda dönemin Anti Sovyet faaliyetleri açısından da kıymetlidir. Bu çalışma ile Edige Kırimal'ın hususi hayatından ziyade mümkün olduğu kadar Kırım İstiklal Davası'na etkisi üzerinde durulmaya gayret edilmiştir.

1. Kırım'ın Ahvali

1911 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde dünyaya gelen Edige Mustafa Kırimal'ın çocukluk, gençlik yılları, eğitim süreci Kırım'daki 21 yıllık Bolşevik hâkimiyetine (Kasım 1920-Kasım 1941) denk gelmektedir. 21 yıllık Bolşevik hakimiyetinde Çarlık Rusya'sında olduğu gibi Kırım'daki Türk varlığı bir tehdit unsuru olarak görülmüş, uygulanan politikalar bu tehdit etrafında şekillenmiştir. Kasım 1920'de Kırım'ı ele geçiren Kızıl Ordu Kırım'da Sovyet idaresini tesis

etmiş, idarenin başına Macar komünisti Bela Kun geçirilmiştir (Kırımlı, 1962, s. 12). Kırım Türklerini şiddet ile sindirme yolunu izleyen Bela Kun iktidarında 60.000 ilâ 70.000 Kırımlı kurşuna dizilmiştir (Ülküsal, 1980a: s. 227; Kırımlı, 1962: s. 12). Kırım Türkleri, bu zalim yönetime karşı Yeşiller olarak adlandırılan bir partizan hareketi ile mukavemet gösterdiler. Bu direnişi kırmak ve özellikle Rusya'daki bütün Müslümanların sempatisini kazanma, kabul görme gayesi 1921 yazında Moskova'nın Kırım siyasetinde kısa bir süre için de olsa Kırım Türklerine karşı tavizlerde bulunmasına sebebiyet vermiştir (Kırımlı, 2023, s. 263-264). Böylece 18 Ekim 1921'de Lenin imzalı kararname ile Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kırım MSSC) kuruldu (Ülküsal, 1980a, s. 227-228). Bu süreçte devletleştirmeyi hedefleyen Sovyet anlayışı özel mülkiyeti kaldırdı, köylülerin yetiştirdiği mahsullere el koydu. Çiftçilerin devlete verecekleri mahsuller için kotalar belirledi. Kotalarını dolduramayanlar ise ağır cezalara tabi tutuldu (Derman, 2016, s. 29). Rejimin devletleştirme çabaları Kırım'da büyük ölçekli bir kıtlığın yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

1921 Kasım'ında ise suni bir kıtlık başladı. Bu kıtlık 1922 Haziranı'na kadar devam etti. 1 yıl 1 ay gibi bir sürede Kırım nüfusu %21 oranında düşmüştü. Kırımlı'nın aktardığına göre: Daha önce sonuçları bu kadar tesirli olan bir kıtlık Kırım'da yaşanmamıştı (Kırımlı, 2023, s. 263-264). 50.000 kişi Kırım'ı terk etmiş, 100.000 kişi vefat etmiştir. Vefat edenlerin 60.000 kişi civarı Kırım Türk'üdür. İtalyan Kızılhaçı'nın yardımları dahi Rus idaresi tarafından reddedilmiştir (Kırımlı, 1962, 13-14).

Kırım Türkleri kıtlığı atlattıktan sonra Kırım'a vadedilen özerkliği hayata geçirmek için harekete geçtiler (Kırımlı, 2023, s. 265). Veli İbrahim'in liderlik ettiği Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kırım MSSC) Hükümeti'nde Kırım Türklerinin millî partisi olan Millî Fırkanın eski mensupları çeşitli görevler üstlenmişlerdir (Derman, 2016, s. 29). Meclisin işçi, köylü ve Kızıl Ordu temsilcilerinden oluşması ve 50 üyeden oluşan Kırım Merkezi İcra Komitesi'ni seçmesi uygun görülmüştür (Ülküsal, 1980a, s. 227-228). Kırım MSSC'de Kırım Türklerinin lisanı, Rusça yanında resmi lisan olarak kabul edildi. Türkçe o kadar yaygınlaştı ki birçok Rus, Türkçe öğrenmek zorunda kaldı. Bu dönemde sosyo-kültürel açıdan millî okullar, ilmi müesseseler açıldı. Müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar tesis edildi. Kırım Türklerinin yaşantısını anlatan filmler dahi çekildi. Bahçesaray'daki Türk Millî Müzesi genişletildi, kazılar yapıldı. Sosyo-ekonomik yönden ise 1922 yılında yürürlüğe konulan, özel girişime kısmen de olsa hak tanıyan "Yeni Ekonomik Politika" (NEP), Kırım Türklerine 1923-1926 yıllarında iç savaş ile çökmüş ekonomilerini yeniden canlandırma şansı verdi (Kırımlı, 2023, s. 265-266). Bu olumlu gelişmeler 1927 yılına kadar yeni bir millî aydın sınıfın oluşmasına olanak tanımıştır (Tekne, 2020, s. 6).

Tam bir azatlık idealinden uzak Sovyet hegemonyasının çizdiği sınırlar içinde Tatarlaştırma siyasetini izleyen Veli İbrahim'in ekseriyetle Kırım Türklerinin yer aldığı kadrolar ile gerçekleştirdiği pek çok olumlu gelişme ile Kırım gerçekten de özerk bir mahiyet ile gelişim göstermiş kısmen de olsa yaralarını sarmıştır. Ancak Sovyetlerin çizdiği sınırları aşmayan, zaten aşması da pek mümkün olmayan Veli İbrahim, Josef Stalin'in girişimiyle Mayıs 1928'de idam edilmiştir. Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki tüm azınlıkların asimile edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşünce sonucunda Kırım üzerindeki politikanın değişimi, özerkliğinin kaldırılması Kırım'ın geleceği üzerinde belirleyici olmuştur. (1941'deki Alman İşgaline karşı Kırım Türklerinin tutumu) Gelecekte Karadeniz'de Rusya ile Türkiye arasında çıkabilecek bir savaş

durumunda Kırım Türklerinin Türkiye'nin yanında saf tutabileceği düşüncesi de Kırım üzerindeki yürütülen politikanın değişiminde etkili olmuştur (Görgen, 2022, s. 291). Sovyetleştirme politikası diyebileceğimiz bu yaklaşım Kırım'da, tarımın kolektifleştirilmesini ve Kırım Türklerinin asimile edilmesini hedefliyordu. Yani Lenin'in başlattığı Veli İbrahim döneminde uygulanan Tatarlaştırma siyaseti, Sovyetleştirme siyasetine dönüşmüştü (Derman, 2016, s. 29). Böylelikle 3500'den fazla Kırım Türk'ü sürüldü veyahut kurşuna dizildi (Kırimal, 1962, s. 15).

1926-1928 yılları arasında Arap alfabesinden bir çeşit Latin alfabesine geçildi. Dayatılan bu yeni alfabe ile Kırım Türkleri Tatar edebiyatının zenginliğinden mahrum bırakıldı (Gürhan, 2017, s. 54). 1929-1930 yıllarında Kırım'da yürütülen kolektifleştirme politikası sonucu yaklaşık 40.000 Kırım Türk'ü Ural ve Sibirya'daki işçi kamplarına zorla götürülmüştür. Bu Sovyet imha politikasının tezahürü Kırım'ın güneyinde Aralık 1929'da Alakat İhtilâli ile patlak vermiştir. Bu ayaklanma, Sovyetler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, isyan edenlerin büyük bir kısmı kurşuna dizilmiş, binlerce Kırım Türk'ü Sovyet tecrit kamplarına sürülmüştür. Zorla uygulanan kolektifleştirme ve hayvan sürülerinin, mahsullerin ihracı sebebiyle Kırım Türkleri 1931-1933 yılları arasında tekrardan kıtlığa maruz bırakıldı (Kırimal, 1962, s. 15-16).

1938'de Sovyet yönetimi tarafından tekrar alfabe değişikliği uygun görüldü ve Kiril alfabesi dayatıldı. Alfabe değişikliğiyle de yetinilmedi, müze ve kütüphanelerdeki birçok eser imha edildi (Gürhan, 2017, s. 54). 20 yıllık Bolşevik hakimiyetinde görüldüğü üzere Kırım Türkleri kıtlıktan, hapisten, sürgünden 160-170 bin kadar kayıp vermiştir. Bu rakam onların 1917 yılındaki nüfusunun yarısına denk gelmektedir. (Kırimal, 1962, s. 16-21).

2. Eğitim Hayatı ve Türkiye'ye Geçiş

Kırım'ın sıkıntılı bir döneminde eğitim hayatını ifa eden Kırimal'ın fikirlerinin ve kişiliğinin gelişmesinde Rus esareti altındaki yaşamı ile Kırım'ın azatlığı için ondan yaşça büyük Kırım Türk aydınlarının verdikleri (Cafer Seydahmet Kırimer, Numan Çelebicihan vs.) mücadeleler başat rol oynamıştır.

Lehistan Tatarlarından olan Mustafa Edige Kırimal'ın eğitim hayatı ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. İlk ve orta tahsilini, Yalta şehrinin yakınındaki Dereköy'de gerçekleştirir. Lise tahsilini de yine Yalta'daki Rus lisesinde tamamlar. Burada aldığı eğitim sonucunda Rusçayı iyi derecede öğrenir. Yüksek tahsilini ise Akmescit'teki Pedagoji Yüksek Enstitüsünde tamamlar (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Pedagoji Yüksek Enstitüsü veyahut Akmescit Tatar Öğretmen Okulu Ruslar tarafından 1871'de Rus-Tatar okullarına öğretmen yetiştirmek maksadıyla açılmıştır. Bu enstitünün açılmasında bir diğer gaye ise Rus idaresinin modern devlet mekanizmasında istihdam edebileceği, "Ruslaşmış" idareye bağlı memurlar yetiştirme isteğidir. Beklenilenin aksine bu eğitim kurumları ile millî bilince sahip bir aydın sınıfı ortaya çıkmıştır. Zira Rus-Tatar okulları Kırım Türkleri için dünyaya açılan kapılar mahiyetindeydi. Modern bilimlerle tanışan gençler Rus ve Batı dünyasındaki, başta milliyetçilik olmak üzere liberalizm ve sosyalizm gibi fikir akımlarına temas etmişlerdir. (Kırımlı, 1996, s. 35). Enstitü yönetiminin Tatarların eline geçmesi ise Ekim Devrimi sonucunda Kırım Ahali Cumhuriyeti'ne giden süreçte gerçekleşmiştir. Zaten talebelerin tamamının Tatar öğrencilerden meydana gelmesinden dolayı okul kendiliğinden Kırım Türklerinin yönetimine geçmiştir (Bayraktar, 2022, s. 90). Yüksek tahsilini enstitünün tamamen millileştiği bir tarihte ifa eden Kırimal'ın Kırım davasında ön saflarda yer alabilmesinin sebeplerinden biri buradaki aldığı modern eğitimidir. Böylelikle fikir dünyasında geleneksel anlayışın dışına çıkabilmiş, dünya siyasetini idrak edebilme imkânı bulmuştur.

Dikkate değer bir diğer husus, tahsilleri için İstanbul'a giden Kırımlı öğrencilerin başlattığı Vatan Cemiyeti hareketinin Rus Çarlığının yıkılışı ile Kırım'da kurdukları kısa süreli tahakkümün Kırimal'a mücadele sahası oluşturmalarıdır. Türkiye'deki 1908 inkılabı ile ortaya çıkan hürriyet havası tahsilini tamamlamak maksadıyla İstanbul'a giden Kırımlı gençlere de tesir etmiştir (Kaçalın, 2007, s. 234).

Cafer Seydahmet Kırimer, Numan Çelebi Cihan, Aldülhakim Hilmi, Alim Seyit gibi isimler Kırım Talebe Cemiyeti'ni Talat Paşa'nın yardımcıları ile 10 Ocak 1909'da kurmuştur. Cemiyetin kuruluşu esnasında üyelerin Cafer Seydahmet ve Çelebi Cihan'a muhalefet etmeleri ve İstanbul basınındaki ihtilal cemiyetlerinin etkileri üzerine çıkan haberler Kırimer ve Çelebi Cihan'da gizli olarak faaliyetlerini sürdürecektir bir cemiyetin zaruri olduğu düşüncesini doğurmuştur. Böylelikle Vatan Cemiyetini 1909 yılının sonuna doğru hayata geçirmişlerdir (Uzunağaç, 2022, s. 21-22; Uzunağaç, 2024, s. 1333). Bu oluşum ayrıca Genç Tatarlar hareketine uygun olarak gizlilikle faaliyet gösteren bir yeraltı örgütü mahiyetindeydi. Cemiyet, 1916'da neredeyse Kırım'ın bütün Türk köylerinde, hücre kurabilmeyi başarmıştı (Hostler, 1976, s. 105-106). *Tercüman* etrafında toplanmış pedagoglar, yazarlar ve gazeteciler, millî bilinci uyandırma gayesindeki akıma uygun hareket ederek çeşitli yayınlarda da bulundular (Ülküsal, 1980a, s. 171). Esasen bu hareket, İhtilalci Genç Tatarlar Hareketi ve Gaspıralı'nın fikirlerini, metotlarını takip ederek, legal yöntemlerin dışına çıkmak istemeyenlerin bir sentezi olarak teşekkül etmiş, Kırım Türklerinin Çarlığın çöküş sürecindeki boşluğu iyi değerlendirebilmelerine zemin hazırlamıştır.¹

Kırimal, öğrencilik yıllarında kökeni Vatan Cemiyeti'ne dayanan ve gizlilikle yürütülen millî faaliyetlerde Stalin dönemine kadar aktif olarak görev almıştır. Bu husus onun mücadele hayatı için oldukça besleyici olmuştur. Daha önce değinildiği üzere Stalin döneminde Kırım Türklerine yönelik tekrar ortaya çıkan baskı ve sindirme politikası ayyuka çıkmıştı. Millî faaliyetlere katıldığı düşünülenler Sovyet Gizli Polisi (GPU) ajanları tarafından takip edildi ve tutuklamalar gerçekleştirildi. Takip ve tutuklamalar üniversite, lise ve hatta ortaokul öğrencilerine dahi uygulanmıştır. Mücadelenin ön saflarında faaliyet gösteren Edige'nin yakın bir süreç içinde tutuklanması olağan görüşüyordu. (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Edige, Mevcut şartlar içerisinde tek çarenin Sovyetlerden kaçmak olduğu hususunda karar kılmıştır. Bu hususta önünde farklı zamanlarda gerçekleşen pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin; Cafer Seydahmet Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Türkiye'ye gelip yaşamaya başlamıştır. Zeki Velidî Togan, Mehmet Emin Resulzâde ve daha pek çok Türk aydın ve devlet adamının Sovyetler Birliği'nden Avrupa, Amerika ve Türkiye'ye hicret ederek buralara yerleştikleri bilinmektedir (Özcan, 2010, s. 29).

Kırimal, öğrencilik zamanlarında tanıştığı arkadaşı Abılay Çongarlı Şamilev ile sıklıkla ileride Sovyetlerden kaçmak için neler yapabilecekleri hakkında sohbetler etmiş, planlar yapmıştır. Bu planlarını Hasan Sabri Ayvazov ile de paylaşmıştır. Ayvazov onlara dışarıda yaşayanların hem maddi hem de manevi açıdan daha iyi şartlara sahip olduğundan bahsetmiş, Tür-

¹ Mart 1917'de Bolşevik İhtilâlinin tezahürü sonucunda harekete geçen Vatan Cemiyeti 7 Nisan 1917'de Kırım'ın her tarafından gelen 2000 delege Akmesic'teki Kırım Müslümanları Vekilleri Kurultayı'nda toplanmasına vesile oldu. Vatan Cemiyeti kontrolünde gerçekleşen kongre sonucunda Kırım Müslümanları Merkezî İcra Komitesi seçilmiş, Başkanlığa Numan Çelebi Cihan getirilmiştir (Kırımlı, 2022, s. 459).

kiye'ye gitmeleri ihtimalinde onlara yardım edebilecek Yusuf Akçura ve Cafer Seydahmet'in adreslerini vermiştir (Polat, 2020, s. 8-10). Kırım'da bulunan Millî Hareket ve Azerbaycan'ın yeraltı Müsavat Partisi mensuplarının yardımlarıyla Abılay ile önce Bakü'ye ardından İran'a geçmiştir. Burada bir yıl kaldıktan sonra anti komünist Polonya'lının desteği ile (Abdülhamitoğlu, 1977, s. 94) 1932 yazında İstanbul'a geçmeyi başarmıştır. Edige, burada Kırım Millî Merkezi Başkanı Cafer Seydahmet Kırimer ile buluşmuştur (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Böylelikle artık Kırım Millî Merkezi için çalışmaya başlamış, *Emel Dergisi*² etrafında örgütlenen grubun içinde ömrünün sonuna kadar yer almaya devam etmiştir. İlerleyen süreçte Abılay Çongarlı Şamilev Türkiye'ye vardıktan sonra geri gönderilmiş ve 1933'te Sovyet Gizli Polisi tarafından hakkında soruşturma başlatılmıştır. Abılay, Sovyetler'den kaçtığı için iki yıllığına çalışma kampına gönderilmiştir. Abılay'ın gönderilmesi üzerine Edige Bey de Türkiye'den ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır (Polat, 2020, s. 12).

Edige Kırimal, Polonya ve Lehistan Müslümanlarının müftüsü olan amcası Yakup Şinkiyevic (Jakub Szynekiewicz) ile iletişime geçmiş, ardından Polonya'ya gitmiş ve 1934 yılında Vilnius Üniversitesine başlamıştır. Burada Siyasal Bilgiler Fakültesinde eğitim almış ve 1939 yılında okuldan mezun olmuştur (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Edige Kırimal'ın ilk soyadı Szynekiewicz'tir. Lakin Cafer Seydahmet Kırimer ona sonraki süreçte Kırimal soyadını vermiştir (Polat, 2020, s. 4).

3. Polonya Yılları

Ömrünün yaklaşık 6 yılını Polonya'da geçiren Kırimal, bu süre zarfında çeşitli faaliyetlere aralıksız olarak katılmıştır. Kırimal'ın Polonya'da geçirdiği yıllarda en büyük faaliyetlerinden biri Promethee Birliği'nin Kırım temsilciliğini üstlenmesi olmuştur. Promethee Birliği, 1926-1939 yılları arasında varlık gösterip Sovyet Rusya esareti altında yaşayan milletlerin temsilcilerinin azatlığa kavuşmak, mevcut düzenin kendilerine verdiği zararları en aza indirip, iyileştirmek üzere ortak düşmana karşı iş birliği yaptıkları bir cephedir. Promethee hareketini yöneten siyasî merkez, 1926'da *Rus Esiri Milletlerin Promethee Ligi* adıyla Varşova'da kurulmuştur (Tekne, 2021, s. 1039). Beyaz Ruslar ve Ermeniler hariç, Sovyetlerdeki bütün Rus olmayan milletler Promethee teşkilatı içinde yer almıştır (Özcan, 2000, s. 17). Promethee Birliği'nin en önemli özelliklerinden biri de ortak ve güçlü bir yayın teşkilatını idare etme becerisidir. 1926 yılında hareketin yayın organı *Promethee* dergisi Paris'te aylık olarak çıkarılmaya başlanmış ve 12 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Romanya Köstence'de yayınlanan Kırım Millî hareketinin yayın organı *Emel* ise bu hususta kıymetli bir yere sahiptir (Güzay, 2022, s. 61). Birliğe ev sahipliği yapan II. Polonya Cumhuriyeti ile Türkistan, Kırım ve İdil-Ural millî hareketlerinin temsilcileri arasında iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Bu dönemde Edige Kırimal, İbrahim Otar, Abdullah Zihni Soysal ve Selim Ortay gibi şahıslar ismini Promethee hareketinin babası olarak kabul edilen Polonya Devlet Başkanı Mareşal Józef Piłsudski'den alan Piłsudski Fonu'ndan temin edilen burslarla Polonya üniversitelerinde okuma imkânı bulmuştur (Tekne, 2021, s. 1039). Müstecip Ülküsal'ın hatıralarında aktardığına göre: Edige'nin Polonya'daki bilinen faaliyetleri

² *Emel Dergisi*, 1 Ocak 1930 tarihinde Romanya'nın egemenliği altındaki Güney Dobruca'nın Hacıoğlu Pazarcık şehrinde Müstecip Ülküsal ve 10 arkadaşı tarafından çıkarılmaya başlanan fikir ve kültür dergisidir. *Emel*, 5. sayısından itibaren Cafer Seydahmet Kırimer'in isteğiyle Kırım davasının yayın organı haline gelmiştir. Yayın hayatı boyunca özellikle diasporadaki Kırım Türklerinin etrafında kenetlendiği bir mahiyete sahip olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. <https://emelvakfi.org/emel-dergisi-hakkinda/>

arasında Kırım Kurultayı'nın 20. yıl dönümünü anmak üzere bir programa katıldığı bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle programı düzenleyenler arasında yer almaktadır. Ülkusal bu seyahatin 17 kişilik bir grup ile 20 gün sürdüğünü aktarmıştır. Müstecip Ülkusal kendi hatıralarında düzenlenen programla ilgili Edige'den şöyle bahsetmiştir: "Polonya'nın çeşitli fakültelerinde okuyan talebelerimiz Kırım Kurultayı'nın 20. yıl dönümünü anmak üzere büyük bir program hazırladıklarını, 'Türkiye ve Dobruca'dan 17 kişilik bir grubu davet ettiklerini bildirdiler" (Ülkusal, 1980a, s. 285).

"28 Kasım 1937'de Varşova'nın büyük salonlarından birisinde toplanan Kırım, Azerbaycan, İdil-Ural, Türkistan, Kuzey Kafkasya, Lehistan, Ukrayna, Gürcistan temsilcilerinin, çok sayıda Leh öğrencilerin ve Lehistan Türklerinin katılımlarıyla Kırım Kurultayı'nın açılışının ve milli hükümetinin kuruluşunun töreni başladı. Kırmıl Leh dilinde uzun bir konuşma yaptı. Kırım'ın tarihini, Rus ihtilâli zamanındaki milli hareketleri, Kırım Kurultayı'nın açılışını ve milli hükümetinin kuruluşunu özetledi" (Ülkusal, 1999, s. 230).

"30 Kasım günü Kırmıl, Kırım-Türk-Tatarları ve töreni tertipleyen arkadaşları adlarına bütün konuşmacılara ve davetli misafirlere candan teşekkür etmiş ve minnetini bildirmiş, Kırım'ın geçirdiği parlak ve mutlu günlerini anlattıktan sonra yeniden düştüğü Bolşevik Rus esaretinin geçici olacağını, Kırım Türk Tatarlarının da bütün diğer Rus mahkûmu milletler ile kurtulup hep birlikte hürriyetlerine ve istiklallerine kavuşacaklarını ve bu mesut tarihin uzak olmadığını beyan etmiştir" (Ülkusal, 1980a, s. 291).

Edige, Polonya'ya yüksek tahsilini tamamlamak için gelen Kırmılı gençlerle birlikte Polonya Türk-Tatarları ile temaslarda bulunmuştur. Kurduğu Leh Tatar Gençleri Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür (Otar, 1980). 22 Şubat 1937 tarihinde Vilnius (Wilno)'da kurduğu derneğin açılış toplantısı, onun Polonya'nın çeşitli bölgelerinden katılım gösteren temsilcileri karşılama konuşmasından sonra Vilnius imamı İbrahim İsmail Bey'in duaları ve Numan Çelebi Cihan için bir dakikalık saygı duruşu gerçekleştirilmesiyle başlamıştır. Derneğin açılış toplantısında Polonya müftülüğü ve Życie Tatarskie (Tatar Hayatı) dergisi adına Stefan Tuhan Mirza Baranowski derneğin Kırmılı gençler için önemini anlatan bir konuşma gerçekleştirmiştir. Tatar Hayatı Dergisi, Ocak 1934 ile Ağustos 1939 tarihleri arasında aylık periyotlarla yayımlanmıştır. Derginin editörü Stefan Tuhan Mirza Baranowski, yayıncısı ise Polonya Cumhuriyeti Tatarları Kültür ve Eğitim Birliği'nin Vilnius şubesidir. (Tekne, 2021, s. 1039-1040). Yazar kadrosunda Edige Kırmıl da yer almakta olup, burada Lehçe kaleme aldığı makaleleri yayımlamıştır.

O yıllarda yüksek tahsili için Varşova'ya giden Kırmılı gençlerden biri de İbrahim Otar'dır. Kırmıl geçmişten beri mektuplaştığı İbrahim Otar ile sık sık bir araya gelmiş, faaliyetlerini o zaman Polonya'da bulunan diğer Kırım Türkleri ile iş birliği içinde yürütmüştür. Otar'ın Varşova'da 1934 yılında kurduğu Şarkiyatçı Gençler Birliği (O.K.M.) ile Edige'nin kurmuş olduğu Leh Tatar Gençleri Derneği birlikte hareket etmiştir. Esir Türklerin ahvalini tanıtan birçok ilmî ve sosyal toplantı gerçekleştirmiş, çeşitli yazılar kaleme almışlardır (Otar, 1980). Her sene yaz tatili vakitlerinde de faaliyetlerine devam eden Kırmıl Polonya'da eğitim gören Kırmılı arkadaşlarıyla birlikte, Dobruca'ya giderek oradaki çalışmalara katılmıştır. Müstecip Ülkusal, 1935 yılındaki yaz tatilinden şöyle bahsetmektedir:

"Polonya'da Okuyan Gençlerimiz 1935 yılının yaz tatilini geçirmek, aynı zamanda halkımız ve gençlerimizle görüşmek üzere Polonya'nın çeşitli şehirlerindeki üniversitelerde tahsilde bulunan dört gencimiz: Dr. Abdullah Zihni

Soysal, Selim Veli Ortay, İbrahim Otay ve Dr. Edige Mustafa Kırimal Dobruca'ya, Köstence'ye geldiler. Hep birlikte köyleri dolaşmaya ve Emel'in abonelerini toplamaya çıktık. On gün içinde otuz beş köy dolaştık. Gittiğimiz her köyde gençleri ve halkı toplayarak konuşuyorduk. Evvelâ ben bir konuşma yaparak Kırım hakkındaki çalışmalarımızı, Emel ile takip ettiğimiz gayeyi ve programı kısaca anlattıktan sonra yukarıda adlarını yazdığım gençlerimizi tanıtıyor ve kendilerini birer konuşma yapmaya davet ediyordum. Onlar da sıra ile Türklük ve Türkçülük mefkuresi hakkında, Kırım davasının mahiyeti ve durumu hususunda konuşuyorlardı. Sonra halk ve gençler tarafından sorulan çeşitli sorulara cevaplar veriliyor, açıklamalar yapılıyordu. Böylece halk ve gençlik hem Türk dünyasının davaları ve durumları, hem de gayesi ve çalışmalarının neticeleri hakkında bilgi ediniyordu" (Ülküsal, 1999, s. 195-196).

Kırimal, 1939 yılının mayıs ayında ise Polonya doğumlu Aymelek Hanım ile evlenmiştir. (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Edige Kırimal Polonya'da kaldığı dönemde (1934-1940) gerçekten de Kırım'ın istiklal davası için oldukça yoğun bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bir yandan üniversite tahsilini sürdürmüş, diğer taraftan Promethee Kırım temsilciliğini ifa etmiş, Leh Tatar Gençleri Derneği başkanlığı ile gençlerle çalışmış, Tatar Hayatı ve Dobruca'da yayınlanan *Emel* mecmuasında makaleler yazmıştır. Yaz tatillerinde ise Dobruca'da Emel'in abonelerini artırmak için yapılan köy ziyaretlerine katılım göstermiştir. Yaklaşık 600 yıllık bir geçmişe sahip olan Lehistan Tatarları günümüzde dillerini unutmuş olsalar da kurdukları cemiyetlerle varlıklarını Polonya'da sürdürmektedir.³

4. Nazi Almanya'sı ile Temaslar

1 Eylül 1939 sabahı Alman askerlerinin Polonya'ya saldırmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın onuncu gününden itibaren Almanlar, Varşova'yı kuşatmaya başlamıştır. Polonya'nın sonunun yakın olduğunu gören Sovyet Rusya ise Almanlar ile imzaladığı saldırmazlık paktına güvenerek emperyalist gayelerle Polonya'nın üçte birini, Litvanya, Letonya ve Estonya'nın tamamını işgal etmiştir (Armaoğlu, 2018, s. 275-276).

Alman-Sovyet Rusya Savaşı'nın başlaması 22 Haziran 1941 sabahı, radyo ajansından Alman ordularının Sovyetler Birliği sınırlarını aşarak taarruza geçmesiyle öğrenildi. Oldukça hızlı ilerleyen Alman ordusu kısa zamanda Ukrayna'yı, Akruşya'yı ve Ekim ayında, Sivastopol hariç, Kırım Yarımadası'nı işgal etti. Kırım'a giren Alman Ordusu sevinç gösterileri ile karşılandı. Bu dönemde Almanlar kurtarıcı olarak görülmüştü (Ülküsal, 1980a, s. 298). Almanların Kırım Türklerinin gözünde I. Dünya Savaşı'nda Türklerin yanında yer alması ve 21.04.1918-16.11.1918 tarihleri arasındaki Kırım'ı kısa süreli işgalleri gibi pozitif etkileri bulunmuş olsa da herhalde Sovyet zulmünden sonra kim Kırım'ı işgal etse coşkuyla karşılanmasa bile büyük tepkilere sebebiyet vermezdi.

³ 25 Kasım 2010 tarihinde Polonya'nın Gdansk şehrinde Lehistan-Litvanya Tatar Anıtı açılışına Polonya Cumhurbaşkanı Bronisław Komarowski, Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Dünya Kırım Tatar Kongresi Başkanı Refat Çubar başta olmak üzere pek çok değerli konuk katıldı. Açılış sırasında Polonya Cumhurbaşkanı 600 yıl boyunca Polonya'ya hizmet eden tüm nesil Polonya Tatarlarına minnettarlığını bildirdi. Başta Lehistan doğumlu Kırimal olmak üzere Lehistan'ın yetiştirmiş olduğu pek çok Kırım Tatar aydını Kırım mücadelesine önemli katkılar sunmuşlardır. Anıtın açılışında en üst seviyede devlet protokolü uygulanmıştır. Polonya ve Kırım Tatar bayrakları birlikte göndere çekilmiş, Polonya ve Kırım Tatar Milli Marşları birlikte çalınmıştır. Köklü bir devlet geleneğine sahip Polonya'nın bu hassasiyeti, geçmişte kurulan bağların unutulmaması Kırım Tatarları için kıymetlidir (Çongar, 2011: 10).

Kırım Millî Merkezi'nin lideri, Kırım İstiklâl Davası'nın ideoloğu Cafer Seydahmet Kırımer Promethee teşkilatı sebebiyle edindiği Polonyalı dostlarıyla iyi ilişkiler kurmuş, bu ilişkileri Polonya'nın 1939 yılında Almanya'nın işgaline uğramasından sonra da sürdürmüştür (Özcan, 2008, s. 29). Bu sebepten ötürü Almanların işgal ettikleri topraklarda yaşayan insanlara karşı iyi düşünceler beslemediklerini biliyordu. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesi günü, 2 Eylül 1939'da Kırımal'a yazdığı mektupta, savaşın sorumlusunun Hitler ve Stalin olduğunu belirtmiş ve barışın ancak bu iki düşmanın ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceğini ifade etmiştir. Ancak, içinde bulunulan çaresiz koşullara rağmen, bu büyük dönüşüm sürecine kayıtsız kalmak mümkün değildi. Mevcut şartlar altında Kırım davasına katkı sağlayabilecek yolların araştırılması gerekiyordu. Bu bağlamda, Kırım Millî Merkezi üyeleri, Berlin'de bir Kırım Türk Millî Merkezi kurulması konusunda Cafer Seydahmet'i ikna etmeyi başarmıştır. (Derman, 2016, s. 40). Böylelikle 1941 yılında Almanlarla iş birliğinin yapılması gerektiğine karar verildi. Müstecip Ülküsal ve Edige Kırımal önce Berlin'e oradan da Kırım'a gidip halkları için mücadele edeceklerdi. Cafer Seydahmet Kırımer ise dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Almanya Büyükelçisi von Papen ile gerekli görüşmeleri gerçekleştirip, Müstecip Ülküsal ve Edige Kırımal'ın Berlin'e, oradan da Kırım'a gitmeleri için mutabakata varmıştır (Ülküsal, 1980a, s. 298). Kırımal, eşi Aymelek Hanım ve Ülküsal, Almanlardan aldıkları vize sonucunda Berlin'e gitmek üzere hazırlanmış, 2 Aralık 1941 günü saat 13.30'da Berlin'e giriş yapmışlardır (Ülküsal, 1976, s. 8-12).

Edige Kırımal ve Müstecip Ülküsal'ın Alman yetkililerle yaptığı görüşmeleri, orada başlarına gelen hadiseleri Ülküsal'ın *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hatıraları ile Kırım'ın Kurtuluş Dâvâsı ve Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar* eserlerinden neredeyse günü gününe detaylı bir şekilde takip etmek mümkündür. Görüşmelerde öncelikle Sovyet zulmünden Kırım'ın kurtarılması hasebiyle Alman milletine ve ordusuna olan büyük şükran ve minnet duyguları ifade edilmiştir. Kırım'ın kaderi, tekrardan Sovyetlerin eline düşmemesi bu süreçte Almanların başarısına bağlıdır. Bu yüzden Kırım Türkleri Almanların çizmiş olduğu istikamette yol almak mecburiyetindedir, mevcut şartların yetersizliği sebebiyle tek alternatifleri budur. Çeşitli temaslarla Kırım için faydalar elde edilmeye çalışılmış, mümkün olduğu kadar Almanlar yönlendirilmeye çabalanmış, Almanların I. Dünya Savaşı'ndaki Kırım'ı işgallerinde nispeten olumlu bir tavır takınmaları üzerinden bir bağ kurulmaya gayret edilmiştir. En çok görüştükleri iki yetkili Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Werner Otto von Hentig ve Doğu Bakanlığı'nda görevli olan Prof. Dr. Gerhard von Mende olmuştur. (Ülküsal, 1976, s. 14; Ülküsal, 1999, s. 302).

17 Aralık 1941'de Kırımal ve Ülküsal, Elçi von Hentig ile görüşmüşler, Kırım'a en erken Şubat 1942'de gidebileceklerini öğrenmişlerdir. Kırım'a gidene kadar vakit harcamak istemediklerinden dolayı Ülküsal Romanya'ya, Kırımal ise Polonya'ya gitmek için Hentig'den kendilerine yardımcı olmasını istemişlerdir. Bu rica üzerine Hentig, birer dilekçe yazmalarını söylemiş, gerekli yerlere mektuplar yazmıştır. Kırımal, Polonya'daki Müslümanların eskiden sahip oldukları dini müesseselerinin tekrardan tesis edilmesini, Romanya ve Polonya'da yaşayan bazı Kırım Türklerini (imam, öğretmen ve idare adamları) Kırım'a gönderilmeleri hususunda yardımlarını istemiştir. Hentig bu hususlarda onlara yardımcı olacağını ifade etmiştir (Ülküsal, 1999, s. 303). Edige Kırımal 28 Ocak 1942 günü eşi ile Alman refakatinde Polonya'ya (Ostland) gitmek üzere Şarlonttenburg tren istasyonundan yola çıkmıştır (Ülküsal, 1999, s. 58). Seyahatlerinden dönmüş olan Ülküsal ve Kırımal 25 Şubat 1942'de Dışişleri Bakanlığı'na von Hentig'i ziyarete gitmişlerdir. Hentig, seyahatleri ile ilgili kendilerinden yazılı bir rapor talep etmiştir (Ülküsal, 1999, s. 79). Kırımal bu gezisine dair raporunda Sovyet Rusya'nın emellerinden bahsettikten

sonra Alman ilerleyişinin Kırım Türklerini kurtarmış olduğunu ifade etmiştir. Alman-Tatar ilişkilerinin gayet olumlu olduğunu ve yerel Alman yetkililerin Tatarlara nazik davrandıklarını, özellikle Beyaz Rusya’da yaşayan Tatarların Almanlara tam olarak güvendiklerini belirtmiştir. Tatarların yaşadığı köylerde camilerin yeniden açıldığını, dini hürriyetin yeniden tesis edildiğini anlatmıştır. Ayrıca tüm Kırım Türklerinin anavatanlarına göç etme ümitlerinden de bahsetmiştir (Güzay, 2022, s.190-191). Edige, Polonya gezisine dair Ülküsal’a ise farklı meselelerden bahsetmiştir. Ülküsal’ın hatıralarında aktardığına göre: Polonya’nın muhtelif yerlerinde Naziler tarafından kurulan gettolarda toplanmış olan Yahudilerin yakılmalarının, yakılırken ne acı feryatlar çıkardıklarını Edige yüreği sızlayarak anlatmıştır. Ayrıca Edige, Ülküsal’a Polonya’daki Türkler’in ileri gelenlerinden birçoğunun Bolşevikler tarafından götürülmüş olduğunu, Gdinya’da Arslan Kriçinski’nin Almanlar tarafından kurşuna dizildiğini ve bu olayın Türkler arasında büyük üzüntü uyandırdığından da bahsetmiştir (Ülküsal, 1976, s. 79). Anlaşıldığı üzere Edige istenilen raporda Alman-Tatar ilişkilerinin ne kadar da olumlu olduğundan bahsedip konuyu Kırım Türklerinin Kırım’a gitme taleplerine bağlamıştır. Aynı geziden Ülküsal’a bahsederken ise acı gerçekleri dile getirmiştir. Edige’nin bir Alman rüyasına kapılmadığı hakikati gayet iyi idrak ettiği fakat mevcut şartlara göre hareket etme mecburiyetinde olduğu söylenebilir.

Alman yetkililerle yaklaşık 6 ay süren görüşmelerde Kırımal ve Ülküsal bir türlü Kırım’a gitmeye muvaffak olamamıştır. Gidişlerine mâni olan asıl sebep elbette ki Almanların onlara olan güvensizliği sebebiyle kasıtlı olarak süreci uzatmasıdır. Örneğin 1 Nisan 1942 tarihinde Kırımal ve Ülküsal’ın von Mende ile görüşmelerinde Mende onlara Kırım’da sadece Tatarların komiteler kurduğunu, diğer milletlere bu hakkın verilmediği, komitelerin kurulması ve Tatarca gazete çıkarılmasının verilecek olan yeni hakların başlangıcı olduğunu ifade etmiştir (Ülküsal, 1976, s. 99). Bu görüşmenin hemen ardından iki gün sonra Edige’nin Akmescit şehir idaresi tarafından çıkarılan *Golos Krim* gazetesinden öğrendiklerine göre Kırım’da Ruslara da serbestçe çalışma hakkı tanınmış ayrıca Akmescit şehir idaresi de Rusların eline verilmiştir (Ülküsal, 1976, s. 101). Von Mende’nin söylemleriyle çelişen bu bilgiler Kırımal ve Ülküsal’ın Almanların samimiyetinden duyduğu şüpheyi oldukça arttırmış, onlara aylardır sürdürdükleri görüşmelerin manasını sorgulatmıştır. Almanların bu olumsuz tavırlarının önemli sebeplerinden biri de Türkiye faktörü olmuştur. Sürecin sonlarına doğru bir türlü sonuç vermeyen görüşmelerden, Almanların gayri samimi yaklaşımlarından, oyalanmaktan oldukça yılmış olan Kırımal ve Ülküsal artık gidişatı bozmamak için itidalli davranmayı bir kenara bırakarak Kırım’a gitmeleri başta olmak üzere kesin ve net bir şekilde isteklerini dile getirmeye karar vermişlerdir. Bundan ötürü 20 Mayıs 1942’de Prof. Mende ile görüşmüşlerdir. Söze başlayan Ülküsal, maksatlarının Kırım’a giderek Bolşevikler tarafından geriletilen din ve kültür işlerinde çalışmak olduğunu, Kırım’ın asıl sahipleri olan yerlilerinin ileride idareyi ellerine alma hakkına sahip olduklarını ve bunun Almanya’nın menfaatleriyle asla ters düşmediğini söylemiştir (Ülküsal, 1999, s. 381-382). Prof. von Mende, söylenenleri takdir ettiğini ancak bu hususlar için yetkisinin olmadığını ifade etmiştir. Kırım’a gitme meseleleri için ise Pantürkizm ve Panislamizm endişesi olduğunu hatta Türkiye’nin ileride Kırım’ı işgal etmesinden endişelendiklerinden bahsetmiştir (Ülküsal, 1999, s. 382-383). Bu endişelerin dile getirilmesi üzerine Ülküsal tek dertlerinin öz yurtlarına gitmek ve halklarının mukadderatını paylaşmak olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kırım’daki Tatar nüfusunun artırılmasının Kırım’ın Ruslaştırılmasını önleyerek Almanlara da faydası olacağını dile getirmiştir. Açık yüreklilikle gerçekleştirilen bu konuşmaların sonunda von Mende, yüksek

mevkilerde bulunan Nazilerin bu ince düşünceleri anlamaktan aciz olduğunu ve bu hususları kendilerine anlatmaya gayret edeceğini vadedmiştir (Ülküsal, 1999, s. 383-385).

Almanlar Türkiye faktörünü oldukça ciddiye almış bu sebepten ötürü Kırım Türk'ü ifadesi yerine Tatar ismini dayatmışlardır. 24 Mart 1942 tarihinde Cafer Seydahmet, Kırımal ve Ülküsal'a bir mektup göndermiştir. Kırımer mektubunda, Kırım'da Türk alfabesinin ve Türkiye Türkçesi'nin derhal tatbik edilmesi gerektiğini ve halk evleri açmanın elzem olduğundan bahsetmiştir. Kırım Radyosu'nun açılışında ve yayınında Tatarca yerine Türkiye Türkçesi'nin kullanılması gerektiğini, Tatar kelimesinin katıyen kullanılmamasını, bunun mukaddes bir prensip meselesi olduğunu izah etmiştir (Ülküsal, 1999, s. 348). Bu mektuptaki Tatar ve Tatarca hassasiyeti dikkate değerdir. Nitekim ki Sovyet yönetiminin de üzerine düştüğü bu husus Nazi Almanyası'nda da karşılık bulmuştu. Her iki tarafta her zaman potansiyel tehlike olarak gördüğü Türkiye-Kırım yakınlaşmasından rahatsızlık duyduğu için Türk adı yerine Tatar ifadesinin kullanılmasını dayatmıştır. Böylelikle Kırım Tatarlarını, Türklerden ayrı bir milletmiş gibi lanse etmeleri işlerini kolaylaştırmıştır. Millî kimliği tanımlayan hangi ifadenin tercih edileceği her zaman tartışma konusu olmuş, günümüzde dahi kesin bir yargıya varılamamıştır. Birçok eserde Kırım Tatarları ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Müstecip Ülküsal her zaman yazılarında Kırım Türk-Tatarları ifadesini kullanmıştır. Kırımal ise Türkler ve Kırım Türkleri ifadelerini tercih etmiştir.

Ülküsal hatıralarında gelen mektup hakkında Cafer Bey'in fikirlerini paylaştıklarını lakin Kırım Radyosu'nun işletilmesi hususunda bir şey bilmediklerini ifade etmiştir (Ülküsal, 1999, s. 349-350). Ülküsal'ın hatıralarında aktardığından da anlaşıldığı üzere Türkiye'deki grup ile Kırımal ve Ülküsal arasında kısmen bir iletişim kopukluğu söz konusu olmuştur. Seydahmet, onların Almanlar ile temaslarının oldukça verimli geçtiği fikrindeydi. Hatta Kırım Radyosu ile ilgili direktifler vermekten dahi çekinmiyordu. Halbuki radyo açılışı bir yana Kırım'a gitmek için bile aylardır sonu gelmeyen görüşmelerle boğuşmuşlardır.

Görüşmelerin bir türlü nihai sonuca varmamasındaki önemli engellerden biri de Almanların Doğu Nezareti ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki anlaşmazlık olmuştur. Doğu Nezareti, Rusya'dan alınan toprakları (Kırım'da dahil) doğrudan kendisi idare etmek istemiştir. Dışişleri Bakanlığı ise öncelikle geçici bir irade kurulmasını daha sonra halk tarafından kabul görüp benimsenecek bir yönetimin kurulmasını öngörmüştür (Ülküsal, 1999, s. 304-305). 24 Nisan 1942 Cuma günü Kırımal ve Ülküsal Dışişleri Bakanlığı'nda Müsteşar Herr Bart ile görüşmüşler ve Kırım'la ilgili meselelerin artık Doğu Nezareti'ne bağlandığını öğrenmiştir (Ülküsal, 1999, s. 359). Bu gelişme 1941 Aralık ayından beri kat edilen yolların çoğunu boşa çıkartmış, neredeyse Kırım'a gidebilme gayesi için en baştan çalışmalara başlamaları gerekmiştir. Bundan sonraki süreçte görüşmelerin belirleyici unsuru Doğu Nezareti ve onun Türk işlerine bakan Prof. von Mende olacaktı.

Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu dönemde, Kırımal ve Ülküsal, gurbette yaşam koşullarının zorluklarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle gıda yetersizliği, fiziksel sağlığını olumsuz etkilemiş; beş ay içinde Edige 15, Ülküsal 7 ve Aymelek Hanım 3 kilogram kaybetmiştir. (Ülküsal, 1999, s. 125).

Almanların Kırım'ı işgalinde "doğu işçisi" olarak Almanyaya gönderdikleri Kırım Türklerinin bulunduğu çalışma kamplarının Sovyet Rusya'daki mecburi çalışma kamplarından bariz bir farkı yoktu. Kırım'da bir kurtarıcı olarak karşılanan Almanlar, beklenen vasıfları yerine

getirmeyip binlerce Türk'ü zorla yurtlarından ayırmıştı (Hablemitoğlu, 2004, s. 57-58). 1925 yılında Kırım'da Savgurkiyat'ta doğan İnyet Arıkan Hanım Almanlar tarafından işçi kamplarına götürülen Kırım Türklerinden biridir. İnyet Hanım yıllar sonra hatıralarını aktarırken vagonlara bindirilen Yahudilerin fırınlara yakılmaya götürüldüklerini bildikleri için kendilerinin de vagonlara bindirilmesiyle ağlamaya başladıklarını anlatmıştır. Daha sonra Kırım'ın adresini bularak meseleyi ona anlatan bir telgraf çekmişlerdir. Kırım, Almanlarla görüşerek vagonlara bindirilenlerin Kırım Türkleri olduklarını Almanlarla aynı safta yer aldıklarını bu uğurda akrabalarını kaybettiklerini izah etmiştir. Telgrafa cevap veren Edige onlara merak etmemelerini, Almanlarla konuşarak onları ikna ettiklerini, başka vagona bindirileceklerini söylemiştir (Coşkun, 2007, s. 120). Kırım ve Ülküsal'ın Alman yetkililerle gerçekleştirdikleri temaslarında uğraş verdiği meselelerden biri de Kırım'dan getirilen işçilerle görüşebilmektir. Nihayet 10 Haziran 1942 Çarşamba günü beklenen izin çıkmıştı. Ertesi gün bir Alman askeri refakatinde dört tarafı dikenli tellerle çevrili ve dört tahta kule üzerinde makineli tüfekli askerlerin nöbet tuttuğu işçi kampını ziyaret ettiler. Görevliler Kırım'dan gelen Tatarları ayırarak onlara yarım saat görüşmeleri için müsaade etti. Bir esir kampını andıran bu çalışma kampında 1300 kişiden sadece 117'sinin Kırım Türk'ü olduğunu, bazılarının zorla bazılarının gönüllü olarak getirildiklerini öğrenmişlerdir. Onlarla konuşurken işçilerin dinden ve millî tarihten bihaber olmaları, sözlerine Rusça sözcüklerin karışmış olduğunu fark etmeleri ve içinde bulundukları şartların manasız zorluğu Kırım ve Ülküsal'ı oldukça etkilemiş ve rahatsız etmiştir. Ziyaret tamamladıktan sonra Kırım Türk'ü işçilerin kamplardan alınarak köylerdeki özel çiftliklerde veya devlet fabrikalarında belirli bir ücret karşılığında çalıştırılmaları gerektiğini dört ayrı makama rapor etmişlerdir (Ülküsal, 1976, s.137-140).

18 Haziran 1942'de Kırım ve Ülküsal Ukrayna Reich Komiserliği'nde çalışmakta olan Veluda ile görüşmüştür. Veluda, Kırım'da sivil idarenin henüz kurulmadığını kendisinin bile Kırım'a gidemediğini, onları gönderebilecek tek kişinin Führer olduğunu yani gitmelerinin mümkün olmadığını kesin bir dille söylemiştir. Bu kesin ihtar sonrasında 20 Haziran günü Kırım ve Ülküsal sürecin başından beri temas içerisinde oldukları Nuri Paşa⁴ ile buluşmuştur. Kırım, Ülküsal ve Nuri Paşa Almanların *Emel* dergisindeki makalelerinden dolayı Türkiye taraftarı ve Türkçü olarak tanımladıkları Müstecip Ülküsal'ı Kırım'a göndermek istemedikleri sonucuna varmışlardır. Bu sebepten dolayı Almanlar ile görüşmeleri Edige Kırım'ın devam ettirmesine ve Ülküsal'ın Türkiye'ye dönmesine karar verilmiştir (Ülküsal, 1999, s. 140-141).

Ülküsal'ın Berlin'i terk edişinden sonra Edige mücadelesine Almanya'ya girişine vesile olduğu Abdullah Zihni Soysal ve Halim Balıç ile devam etmiştir. Kırım, bu arkadaşlarıyla birlikte Kırım Türklerinin Almanya'daki üniversitelerde okuyabilmeleri için onlara burslar bulmuştur. Esir alınan Sovyet askerlerinin içinde yer alan Kırım Türkleri ve Doğu işçilerinin sorunlarıyla da ilgilenmişlerdir. Ayrıca Türklerin Kırım'da Ruslara ve Ukraynalılara karşı sayı baki-

⁴ Enver Paşa'nın kardeşi ve Halil Paşa'nın yeğeni olan Nuri Killigil 23 Nisan 1890'da Manastır'da doğdu. Harp Okulundan piyade teğmeni olarak mezun oldu. Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla Afrika Grupları Komutanı olarak Trablusgarp'a gönderildi. Burada İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetleriyle harp etti. Savaşın sonlarına doğru Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak, Azerbaycan'da ve Dağıstan'da Ermeni, Rus ve İngiliz kuvvetleriyle savaştı. Mondros Mütarekesinin ilanı ile İngilizler tarafından tutuklandı. Tutuklu kaldığı Batum'dan kaçarak Dağıstan'a ve Karabağ'a gitti. İlerleyen süreçte Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye katıldı. Daha sonra ise Almanya'ya gitti. Sovyet hakimiyetindeki Türk topluluklarının bağımsızlığı için Almanlarla temaslarda bulunduysa da muvaffak olmadı. Türkiye'ye döndükten sonra ticaretle meşgul oldu. 2 Mart 1949 günü fabrikasındaki fabrika sebebiyle vefat etti. Detaylı bilgi için bkz. (Karaköse, 2010).

mından ellerini güçlü tutmaları için Litvanya, Beyaz Rusya ve Romanya'da bulunan Kırım Türklerinin Kırım'a göçlerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu faaliyetleri yürüten Kırım Tatar Heyeti Alman makamlarınca diğer heyetlere göre en fazla engellenen heyet olmuştur (Polat, 2020, s. 41-42).

Kasım 1942'de Edige Kırımal ve Halim Baliç nihayet Kırım'a gidebilmiş, burada yaklaşık bir ay kalmıştır. Müslüman Komiteleri⁵ ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişlerdir (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Kırımal, komiteye giderek Cafer Seydahmet Kırimer tarafından gönderildiğini, Almanya'da Kırım Türklerinin temsilcisi olmak ve onların haklarını savunmak istediğini ifade ederek onlardan bir vekâletname talep etmiştir. Müslüman Komitesi Kırımal'ı oldukça olumsuz karşılamış onun Kırım'daki vaziyetlerden habersiz olup bir maceraya atıldığını, Berlin'de temsilciliklerinin olmasını uygun görürlerse temsilci yapacak bir Kırım Türkü bulabileceklerini söyleyerek Kırımal'ın vekaletname talebini reddetmişlerdir. Bu olumsuz cevaba rağmen vazgeçmeyen Kırımal Bahçesaray, Gözleve, Yalta komitelerine de gitmiştir. Fakat hepsinden red cevabı almıştır. Bu olumsuz görüşmelerin ardından Kırımal ve Baliç birlikte Kırım'dan ayrılmışlardır Ocak 1943'te Doğu Bakanlığı Edige Kırımal'ı Kırım Türklerinin temsilcisi olarak tanımıştır. Diğer temsilciliklerin sahip oldukları gibi Kırım Türkleri için de bir daire kurulmuştur. Dairenin müdürlüğünü Kırımal üstlenirken Abdullah Zihni Soysal müdür yardımcılığını görevini ifa etmiştir. Sonradan savaşın gidişatı sebebiyle Frankfurt'ta bulunan bu daireyi Berlin'e taşımışlardır (Polat, 2022, s. 43-45).

1943 yılının Kasım ayında Stalingrad'dan hareket eden Kızıl ordunun Perekop'a kadar gelmesi Almanların Kırım üzerindeki otoritesini sarsmıştır (Fisher, 2009, s. 234). Sarsılan otoritelerini yeniden tesis etmek isteyen Almanlar işgalin başından uygulandıkları gibi dini hassasiyetlerden faydalanma yolunu izlemiştir. Müftülük kurumunun yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Bu fikrin ortaya çıkışını etkileyen bir diğer önemli etken ise 1943 yılında Sovyet Hükümeti'nin Taşkent'te bir müftülük kurmasıdır. Müftülüğün yeniden kurulması aynı zamanda bütün Müslüman dünyasını etkilemek için de faydalı olacaktır (Güzay, 2020, s. 178). İslam dininin ayrıca ustaca kullanılması gerektiği ifade edilmiş ve halkın dini hassasiyetlerinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır (Güzay, 2024, s. 524). Esasında iki devlet arasındaki bu rekabet kısa süreli de olsa Kırım Türklerine fayda sağlamıştır.

Müftülük kurumu için uygun görülen kişi Ahmet Özenbaşı olmuştur. Özenbaşı'nın diğer Kırım Türk aydınlarından onu ayıran en belirgin özelliği Nazilere karşı olan sert tutumudur. Vakti zamanında Gaspıralı'yı dahi⁶ eleştirmekten geri durmayan Özenbaşı'nın böyle bir tavır takınması şaşırtıcı değildir. Onun için Almanların sağladığı kısıtlı imkanlar yeterli değildir, bunlarla yetinilmemelidir. Onun istekleri Almanlar tarafından makul karşılanmamış, Alman işgal rejimini sık sık eleştirmiş, onlara güvenmemiştir. Almanlar ile ilişkiler konusunda Edige Kırımal

⁵ Almanlar, Kırım Türklerine Müslüman Komiteleri kurmalarına izin vermişti, lakin bu komitelere müsaade edilen faaliyet alanı siyasi erkten yoksundu. Sadece, Alman makamlarına Kırım Türklerinin ihtiyaçlarını aktarmak, gönüllü askerlerin ailelerine maddi destek sağlamak, camileri tamir etmek, Bolşevizm karşıtı propagandaya destek olmak ve gazete çıkarmak gibi işlerle uğraşmışlardır (Demirkıran, 1998, s. 35-37).

⁶ "Gaspıralı'nın sade bir şiir şekli olan «Dilde, Fikirde, İşte Birlik» dışında hayatıyeti olan bir teşkilat kuramamış olmasını görmek elem vericidir. Otuz üç yıl içinde çok yükseklerde kalan sözleri hiçbir zaman yere inip hayatın biz-zat ortaya koyduğu sorunlara açık cevap vermemiştir" (Ülküsal, 1980a, s. 148-156).

ile taban tabana zıt fikirlere sahiptiler. Çaresizliğin ayyuka çıktığı bir dönemde Türk birliği gâyesindeki kimselerin itilafa düşmesi Kırım davasında kat edilen yolu zora sokmuştur. (Güzay, 2020, s. 178; Ülküsal, 1980a, s. 307-308).

Müftülük vasıtasıyla Almanlara hizmet etmeyi kabul etmeyen Özenbaşı önce Odessa'ya kaçmış, oradan Romanya-Bükreş'e geçmiş ve oradaki Kırım Türklerine katılmıştır. Edige, Özenbaşı'yı ikna etmek için oldukça uğraşmıştır. Bükreş'e giderek onunla görüşmüştür. Bu görüşmede Kırimal, onun hayatının ve güvenliğinin SS makamları tarafından garanti edildiğini belirterek onu ikna etmeye çalışmıştır. Lakin Özenbaşı fikrinden vazgeçmemiştir (Polat, 2020, s. 47).

1943 yılının sonlarına doğru Edige, Kırım'da siyasi faaliyetlere katılanları kurtarmaya gayret etmiştir. Girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, yalnızca 60 kadar Kırım Türk'ünü kurtarmakta muvaffak olabilmıştır. Sonraki süreçte Kırimal, 3 Nisan 1944 yılında Odessa'da bulunan tam 315 Kırım Türk'ünü kurtarmayı başarabilmiştir. Kırım'a yaklaşan Sovyet tehdidine karşı askeri yük taşıyan araçlarla Kırım'ı terk eden yaklaşık 300 kadar Kırım Türk'ü Odesa rıhtımında mahsur kalmıştı. Meseleden haberdar olan Kırimal Berlin'den Odessa'ya vapurla gelmiş, Odesa garnizon komutanı olan Alman generalle görüşerek Kırım Türklerinin vapura alınılmasını sağlamıştır (Polat, 2020, s. 47-48).

Kızıl Ordu birlikleri ilerlemesini sürdürerek 10-21 Nisan 1944 tarihlerinde, tekrardan Kırım'ı işgal etti. Sovyet idaresinin propagandaları sonucunda intikam hisleriyle hareket eden Sovyet askerleri zafer sarhoşluğuyla birçok Kırım Türk'ünü katlettiler. Katliamlarla da yetinmeyen Sovyet yönetimi Kırım Türklerini Almanlarla iş birliği yapmakla suçlayarak 18 Mayıs 1944'te bir gece içerisinde topyekûn sürgüne yolladı. Kırım Türkleri zorla hayvan vagonlarına bindirilerek Ural'a, Sibirya'ya, Kazakistan'a ve Orta Asya'ya sürülmüştür (Derman, 2016, s. 50-57).

Almanlar Doğu'da kesin bir yenilgiye uğradıktan sonra Kırım Türklerine karşı politikalarını düzeltmeye başlamıştır. Kırım'ın düşmesinden sonra 25 Kasım 1944'te Berlin'de Kırım *Gazetesi* yayımlanmaya başladı (Kırimal, 2023, s. 287-288). Gazetenin ilk başyazısında, Kırimal amaçlarının Kırım'ın bağımsızlığı olduğu belirtmiş ve özellikle Türkçülük üzerinde durmuştur. Almanların hala dayatmaya devam ettikleri, Kırım Müslümanları ifadesi ve Tatar adına karşı Türkler ve Kırım Türkleri ifadelerini kullanıyordu (Hostler, 1976, s. 112).

Alfred Rosenberg 717 Mart 1945'te Kırım Tatarları Millî Merkezi Komitesi'nin Başkanı olarak Kırimal'ın resmi onayını vermişti (Polat, 2020, s. 49-50). Kırimal'ın başkanlığını yürüttüğü bu komite Kırım Tatar halkının tanınmış tek temsilciliği olacaktı. Bunun takip eden süreçte

⁷ Alfred Ernst Rosenberg 1893'te doğmuştur. Önce Riga'daki Teknik Üniversite'de, daha sonra ise Moskova Üniversitesi'nde mimarlık eğitimi almıştır. Kasım 1918'de Berlin'e gitmiş ve daha sonra Münih'e geçmiştir. Münih'te iken Baltık kökenli arkadaşlarıyla Nasyonal Sosyalizm hareketine katılmıştır. 1923'te Adolf Hitler'in tutuklu olduğu sırada Nasyonal Sosyalist hareketin sorumluluğunu üstlenmiştir. 1930'da "20. Yüzyılın Efsanesi" adlı ideolojik çalışmayı kaleme almıştır. İkinci Cihan Harbi sırasında ise işgal edilen doğu bölgeleri Bakanı olarak atanmıştır. Doğu politikalarında etkisi mühimdir. Nasyonal Sosyalist hareketin baş teorisyeni ve sembol isimlerindendir. Almanların İkinci Cihan Harbi'ni kaybetmesiyle pek çok Alman yetkili gibi Rosenberg'de savaş suçları sebebiyle yargılanmıştır. Nürnberg mahkemelerinin kararıyla 1946 yılının Ekim ayında infaz edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Güzay, 2023).

Merkez Komitesi'nin Kırım Tatar halkının diplomatik temsilciği olarak tanınması için Dışişleri Bakanlığı ile görüşmeler başladı. Komite Kırım Türklerinin tüm sosyal katmanlarını temsil eden 12 üyeden oluşuyordu. Komitenin siyasi programı Kırım Türklerinin millî bağımsızlığına giden yolu tarif ediyordu. Kırım'a göre bu siyasi program Almanya savaşı kaybetmediği takdirde, Kırım'ın millî kurtuluşu için yeni imkanlar doğuracaktı. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Rus olmayan halklarının millî haklarının ve çabalarının dikkate alınmamasının Almanya'nın savaşı kaybetmesine büyük etkisi olduğunu iddia etmiştir (Kırım, 2023, s. 291-292). Kırım'ın öne sürdüğü bu çıkarımı Müstecip Ülküsal'da dile getirmiştir (Ülküsal, 1976, s. 102). O dönemde aralarında böyle bir kabul olduğu söylenebilir.

Almanlar bu hakları vermekte çok geç kalmıştı, zamanında verilmeyen bu imtiyazlar ne-redeyse hiçbir fayda sağlamamıştır. Yapılan temaslar göz önünde bulundurulduğunda, anlaşıl-dığı üzere Nazi Almanya'sının Kırım'daki varlığı sarsılmasaydı bu gelişmeler hiçbir zaman ger-çekleşmeyecekti. Daima Kırım Türk aydınlarını iddialı söylemler ile oyalamış, onlara karşı dü-rüst olmamışlardır. Üstün Alman ırkı teorisi üzerinden politika güden bir siyasi yapının farklı bir topluma ne kadar fayda sağlayabileceği şüphelidir. Hitler'in Bakü ve Kırım'ı kimseye ver-mem ifadesi meselenin özüdür. Fakat unutulmamalıdır ki Edige Kırım Sovyet mezalimine ta-nıklık etmiş, bu sebeple vatanını terk etmiş bir kimseydi. Çaresizliğin had safhada olduğu bir süreçte farklı bir devlet Kırım'ı işgal etmişti. Bu dönemin tekrar Rus hakimiyeti ile son buldu-ğunu ve Rusların Kırım'a girişiyle büyük bir felaketin yaşandığını göz önünde bulundurulursa Alman müdahalesi nadir rastlanan bir durumdu. Tek alternatifleri olan Alman faktörünü göz ardı edemezdi.

5. Almanya Yılları

Kırım'ın Kırım Tatarları Millî Merkezi Komitesi Başkanı olması Berlin'den çıkıp Münih'e güvenli bir yere gitmesine olanak sağlayan bir pozisyondu. Von Mende bu mesele hakkında: *"Onun gezisi Reich'in en acil çıkarlarına dayanıyor ve Reich'in savunması için önemlidir."* demiştir (Johnson, 2010, s. 274-275). Berlin'in düşüşünden önce Münih'e yerleşen Kırım'ın eşi Aymelek Hanım ile Münih'te yaşamaya başlamış, ömrünün sonuna kadar burada ikamet etmiş ve çalış-malarını bu süreçte de yoğun olarak sürdürmüştür.

Mağlup olan Almanya'nın geri çekilişiyle Sovyetler tekrar Kırım Türkleri için bir tehdit haline gelmiş, binlerce Kırımlı vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Çareyi başka ülkelere sığınmakta bulan Kırım Türkleri Batı Almanya, Fransa, İtalya, Amerika, Mısır ve Ürdün'e gitmiş-tir. Romanya'da kalanlar da olmuştur. Bu mesele ile ayrıca ilgilenen Edige, onların Avrupa'daki kamplara yerleştirilmeleri ve iyi şartlara sahip olmaları için uğraşmıştır (Ülküsal, 1980b, s. 1-5). Kırım, Ocak 1947'de Güney Almanya'nın Immenstadt şehrinde Müslüman Komitesi'nin bir toplantısına katılmıştır. Toplantıda bir imam ve teolog olan Alimcan İdrisi Kırımlıların Müslü-man olduğundan ve dolayısıyla Müslüman ülkeler tarafından kabul edileceklerinden illaki Tür-kiye'ye gitmeleri için ısrarcı olmanın manasız olduğunu ileri sürerek bu fikri savunan Cafer Sey-dahmet ve ekibi aleyhinde konuşmuştur. Alimcan İdrisi'nin bu tavrı üzerine Kırım ona karşı çıkarak bütün planlarını Türkiye'ye göre yaptıklarını, Kırımlıların Türk olmayan bir ülkeye git-meleri durumunda önce dillerini sonra da inançlarını kaybedeceğini, bütün gayretlerinin buna mâni olmak olduğunu ifade etmiştir (Polat, 2020, s. 50).

Avrupa'daki kamplara yerleştirilen Kırım Türklerinin verdikleri beyanatlar sonucunda Alakat Ayaklanması⁸ hadisesi Batı'da ilk kez duyulmuş oldu. Kamplarla yakından ilgilenen Edige'nin 1948 yılında Neu-Ulm'de Mustafa Oğlu Ömer'le yaptığı bir mülâkat neticesinde Alakat Ayaklanması kayda geçirilmiştir. Edige doktora tezinden kitaba çevirdiği *Der Nationale Kampf der Krimtürken* eseri başta olmak üzere, daha sonra yapacağı pek çok yayında bu hadiseyi ele alıp tanıttı. 1956'da *Dergi* mecmuasında yayınlanan makalesinde, Alakat hadisesi sonucunda 24 Mart 1930 tarihinde Akmesic'te kurşuna dizilerek öldürülen Üsküt ahalisinden 42 kişinin adlarını ve yaşlarını liste halinde vermiştir (Tanatar, 2019, s. 20-21.)

Edige Kırimal, 1948 yılında Almanya'nın Münster Westfalen Üniversitesinde doktora tahsiline başlamıştır (Abdülhamitoğlu, 1977, s. 95). 1917-1946 yılları aralığında Kırım Türklerinin millî mücadelesini konu alan doktora tezini uzun yıllardan beri Kırım Türklerinin millî mücadelesinin bir fiil içinde olmasına rağmen ilmi bir titizlikle hazırlamayı başaramamıştır. Şahsi kanaatleri bir tarafa bırakarak sadece vakalar üzerinde durmuştur. Türk, Rus, Fransız, Ukrayna, Leh ve Alman kaynaklarından, Kırım arşiv vesikalarından, millî harekete katılmış belli başlı şahsiyetlerin elinde bulunan vesika ve hatıralarından, Nürnberg Mahkemesi tutanaklarından faydalanmıştır (Baykal, 1952, s. 308). Edige Kırimal, 1951 yılında doktorasını tamamlamış ve 1952 yılında *Der Nationale Kampf der Krimtürken (1917-1946)* (Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi) adıyla kitabını yayınlamıştır. Eserin çıktığı yayınevinin konumu Vestfalya kırsalında von Mende'nin ofisinin yakınında bulunmaktaydı. Von Mende büyük bir ihtimalle onun kitabının yayınlanmasında yardımcı olmuştu (Johnson, 2010, s. 275).

Amerika Birleşik Devletleri 1950-1960 yılları arasında Sovyet Rusya'sını araştıran projeleri fonlamaktaydı. Bu bağlamda Amerikan Hava Kuvvetleri ve Harvard Üniversitesi arasında imzalanan bir anlaşma ile II. Dünya Savaşı ile yerlerinden edilen Sovyet vatandaşlarına yönelik Sovyet Sosyal Sistemi Hakkında Harvard Projesi veya Harvard Mülâkat Projesi adıyla anılan proje gerçekleştirildi. Münih'te 8 Temmuz 1950'de hayata geçirilen Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün temeli bu projeye dayanmaktaydı (Demirci, 2022, s. 520-521). Sovyetler Birliği'nden gelen mültecilerle 700'den fazla mülâkat gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih kaynakları olan Harvard Projesi transkriptleri, Sovyet göçmenlerinin geçmişleri hususunda önemi yadsınamaz kaynaklardır (Harvard Library 2024). Bu proje kapsamında yapılan mülâkatlara 1950 yılında Edige Kırimal'da katılmıştır. Kırimal mülakatta Gaspıralı ile başlayan millî uyanış hareketlerinden Almanların Nisan 1944 tarihinde Kırım'ı terk edişlerine kadar olan süreç aralığındaki pek çok farklı meseleye değinmiş, uzunca bir anlatım yapmıştır (Michel, 1950).

Savaşın sonra kendi içlerinde birçok ayrı teşekküle ayrılan muhacirler tek bir yapı altında toplanamamıştır. Bu süreçte Amerika, bütün Sovyet muhaliflerini tek bir çatı altında birleştirmek istiyordu. Bu hedef doğrultusunda Amerikan Kurtuluş Komitesi kurulmuştur. Komitenin başında bulunan Aleksandır Kerenski bölünmüş bir Rusya ön görmediği halde komiteye Rus olmayan milletleri toplamaktan da vazgeçmedi. Tutarsız olan bu yaklaşım muhacirleri rahatsız etmiş ve bu komiteye karşı tavır almalarına sebebiyet vermiştir. Bu tavır sonucunda

⁸ 1929-1930 yıllarında Kırım'da yürütülen kolektifleştirme politikası sonucunda toprakları ellerinden alınan Kırım Türkleri Direniş için Alakat vadisinde toplanmıştı. Köylüler bu durumun düzeltilmesini aksi halde Türkiye'ye göç için kendilerine izin verilmesini talep ediyorlardı. Siyasi Polis GPU'nun bu tırmanan huzursuzluğu yatıştırmamış, aksine daha da büyümesine çaba sarf etmiştir. Netice itibarıyla yüzlerce kişiyi tutuklamış, en az 70 kişi hızlı gerçekleştirilen yargılamalar sonucunda kurşuna dizilmiş, yüzlerce kişi de 3-10 yıl arasında kürek cezasına çarptırılmış, sonra, kalan yüzlerce kişinin ise mallarına el konularak Kırım'dan sürülmüşlerdir. (Tanatar, 2019, s. 20-21).

Amerikan Kurtuluş Komitesi ekseriyetle Rusya'dan göç etmiş olan ilim adamlarını bünyesinde barındıran, daha küçük çaplı bir oluşum olan Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünü 1951'de maddi olarak desteklemeye başladı. 1954'te kabul edilen yeni nizamname ile de Enstitünün mahiyeti genişletilerek Sovyet karşıtı, mağduru birçok milleti kapsayan bir kurum özelliği kazandırıldı (Özcan, 2000, s. 19-20).

Kırım Türklerinin Temsilcisi olarak Enstitü bünyesinde yer alan Kırımal kendisi gibi Amerika'dan maddi destek alan Dr. Baymirza Hayit, Süleyman Tekiner, Mehmet Emircan gibi dostlarıyla Türklük şuuruna göre hareket etmeye çalıştıklarını lakin Radio Liberty gibi CIA tarafından finanse edilen kuruluşlarda çalışan bazı Türk gençlerinin "ajanlık" statüsünü kabul etmelerinden rahatsız olduğunu ifade etmiştir (Hablemitoğlu, 2004, s. 411).

Amerika'nın aynı hedef doğrultusunda desteklediği, CIA tarafından finanse edilen bir diğer kurumda 1953'te yayın hayatına başlayan Radio Liberty (Özgür Avrupa Radyosu) idi (Antoshin, 2022, s. 510). Radyonun Tatar-Başkurt Servisi'nin başında Garip Sultan bulunuyordu (Badretdin, 2011). Ayrıca radyo kendi içinde masalara ayrılmıştı. Türkistan masasında Aman Berdimurat ve Veli Zunnun, Özbek masasında Hüseyin İkrâm, Azerbaycan masasında Abdurrahim Fetalibey ve Tatar masasında Kırımal yer alıyordu. Masalarda oturanların neredeyse tamamı von Mende ile bağlantılıydı (Johnson, 2010, s. 49).

Soğuk Savaşın başlangıcında Batılı istihbarat örgütlerinin Sovyet Rusya aleyhindeki propagandaya destek olacak kimseleri örgütleyecek taşeron elemanlara ihtiyacı vardı. Nazi geçmişi sebebiyle artık çalışma olanağı bulunmayan von Mende bu durumu değerlendirmiş, Sovyet karşıtı faaliyetlerin yönetiminde aktif rol oynamıştır (Demirci, 2022, s. 518). Von Mende dünyanın her yerindeki göçmen gruplarıyla daha iyi bağlantı kurabilmeleri için masalardaki kadro sayısını artırmanın ve çalışanlara daha yüksek bir profil kazandırmanın elzem olduğu fikrindeydi. Radyonun Programlama konseptleri ve yönergeleri New York'ta geliştirilmiş, ancak Münih'teki masalar ele alınacak konuları ve röportaj yapılacak kişileri seçme konusunda özgürlüğe sahiptiler (Johnson, 2010, s. 49-63).

14 Mart 1957'de Batı Almanya'daki İslam Cemiyeti çok sayıda Avrupalı, Amerikan gazeteci ve radyo muhabirinin iştirakiyle büyük bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantının konusu Sovyetlerin 1943-1944 yıllarında sürgün ettiği milletlerin yeniden anayurtlarına dönebileceklerine dair 9 Ocak 1957 tarihli yayınladığı kararname ve bu milletlerin yurtlarına geçmesi ihtimalinde muhtar cumhuriyet ve eyaletlerin yeniden tesisi hakkındaki rivayetlerdir. Kırımal bu toplantıya Kırım Millî Merkezi Temsilcisi sıfatıyla katılmıştır. Toplantıda gerçekleştirdiği konuşmada Kırım Türklerinin 1921-1941 yılları arasında maruz kaldığı açlık-kıtlık, hapis, sürgün vb. hadiseleri detaylı bir şekilde anlattıktan sonra Sovyetlerin yayınladığı kararnamenin Kırım Türkleri ile İdil boyu Almanlarının iadesine ve muhtariyetlerinin yeniden ihyasına dair bir işaret bulunmadığını Sovyet hükümetinin İdil boyunda ve Kırım'da tecavüzkar ve emperyalist siyasetinden vazgeçmek istemediği için buna kasıtlı olarak yanaşmadığını bağlı kaldıklarını bu siyaset ile Kırım'ı etnik itibarıyla Rus vilâyeti haline getirmeğe çalıştıklarını ve 1950 yılının başına doğru bu gayelerine ulaştıklarını ifade etmiştir (Dergi, 1957, s. 119-125).

Resim 1. 14 Mart 1957’de Batı Almanya’daki İslam Cemiyeti Basın Toplantısı (Dergi, 1957, s. 122).

Radio Liberty’de, 15 Eylül 1957 tarihinde yine bu kararname hakkında bir yayın gerçekleştirilmiştir. Radyo yayınına bir Rus olan Y. İ. Granov ile Edige Kırimal katılmıştır. Granov, Kırimal’a: Kırımlıların Kırım’a tekrardan yerleştirilmesi halinde 20 yıl evvel Kırım’a zorla yerleştirilen ahalinin durumunun ne olacağını sormuştur. Kırimal ise Kırım’ın yeni sakinlerinin yirmi yıllık geçmişleri ile Kırım Türklerinin yirmi altı asırlık geçmişlerinin mukayese edilemeyeceğini Kırım Türklerinin Kırım’ın dışında kalmaları halinde Kırım’ın durumunun âdil bir durum olarak görülmesinin Stalin tarafından Kırım Türklerine yapılmış olan haksızlık ve cinayetin kabulünden başka bir şey olmadığını ifade etmiştir (Hablemitoğlu, 2004, s. 200-201).

Kırimal’ın Almanya’da faaliyet gösterdiği kurumlardan biri de Paris Bloku olmuştur. Sovyet karşıtı milletlerin temsilcileri 1953 yılında Paris’te toplanmış, uzun süren istişarelerden sonra Bolşevik Rus Esiri Milletleri Kurtarma Teşkilatı kurulmuştur. Promethee teşkilatına benzer olan bu oluşuma kısaca Paris Bloku adı verilmiştir. Kırım Millî Merkezi’nin Avrupa temsilcisi olarak Kırimal tâyin edilmiştir (Ülküsal, 1980a, s. 340). Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü’ne paralel çalışmalar yürüten blok 1986 yılına kadar varlığını devam ettirebilmiştir (Otar vd. 2003, s. 122).

Edige’nin Almanya yılları içerisinde en aktif olduğu ve ona en çok olanak tanıyan kurum Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü olmuştur. Kapanışına kadar Enstitünün bünyesi içerisinde yer almış pek çok farklı faaliyette boy göstermiştir.

Enstitü, Sovyetler hakkında ilmi araştırmalarda bulunanların uğrak yeri idi. Bu araştırmalardaki gaye, Sovyetler Birliği hususundaki bilgisizliği gidermek ve Sovyetlerle ilgili hakikat kabul ettikleri meseleleri demokratik dünyaya haykırmaktı. Komünist Partisi eğiliminde olmayan her ilim adamına Enstitünün kapıları açılmıştır (Dergi, 1962, 1). Sovyetlerin tek bir kimliği dayatması sebebiyle “Sovyet Vatandaşı” Sovyet hakimiyetindeki birçok millet ve kültür göz ardı edilmiştir. Bu anlayışı kırma gayesinde olan Enstitü, Sovyet hakimiyetinde bulunan toplulukları, ayrı ayrı ele aldığından dolayı her biri için farklı yayınlar çıkarmıştır (Ataöv, 1960, s. 266).

Türkçe olarak yayınlanan *Dergi* mecmuası (1955-1971) Münih’te Ocak 1955 tarihinden itibaren üç aylık olarak çıkartılmaya başlanmıştır. Mesul müdürlüğünü Kırimal, yazı işleri müdürlüğünü Mehmet Emircan üstlenmiştir. *Dergi*’de işlenen konulara bakıldığında, Sovyetler Birliği’ndeki Türkler ve Müslümanların yaşadığı millî, dini, kültürel, ekonomik sorunlar ön plana

çıkılmaktadır. Sovyetler Birliğinde yaşayanların tek bir kimliğe sahip oldukları anlayışı kırılmaya çalışılmıştır. Esir Türklerle ilgili güncel gelişmelerden, sorunlardan haberdar etmesi sebebiyle makalelerin kıymeti büyüktür. Mecmuada Sovyetler Birliği adeta mercek altına alınmış, Moskova radyosunun yaptığı yayınlar, Sovyet İlimler Akademisinin çıkardığı yayınlar, Sovyetlerde çıkan gazeteler yakından takip edilmiş, buradan öğrenilen bilgiler veyahut bu araçlarla yapılan propagandaların hakikatleri okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Dergi mecmuasında toplamda 66 sayı çıkmış, 441 tane makale yayımlanmıştır (Gönülalan, 2019, s. 12). Kırımal, mecmuada 15 adet makale kaleme almıştır (Gönülalan, 2019, s. 209-210). Bu makalelerin bazılarının *Emel*'de de yayımlanmıştır. *Dergi*'de Türklerin, sürekli olarak boy adı altında veya Müslümanlar olarak tanımlanmalarına rağmen Kırımal, *Dergi* mecmuasında yazdığı makalelerinde de geçmişte olduğu gibi Kırım Türkleri ifadesinden taviz vermemiştir. Ömrünün her döneminde farklı kesimlere karşı mücadelesini verdiği bu tutumuna karşı bu seferde Tatar ifadesini dayatan kesim Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü üzerinden Amerika, CIA olmuştur.

Enstitünün en büyük faaliyetlerinden biri de her yıl düzenli şekilde gerçekleştirilen ilmi konferanslar ve sempozyumlardır. Enstitünün ilmi konferanslarında çok geniş bir konu yelpazesi vardır. Sovyetler ile ilgili hemen hemen her konu üzerinde durulmuştur. 20-23 Ekim 1964 tarihlerinde, yeni silahlar ve onların strateji ve siyasete tesiri konusunda bir sempozyum gerçekleştirilmiştir (*Dergi*, 1964, s. 70). 12-13 Mayıs 1965 tarihlerinde Enstitü Sovyet Türkistan'ında milliyetçilik konulu bir seminer gerçekleştirmiştir. Kırımal bu seminerde "Sovyet Türkistan'ında ve Türkistan'da Milliyetçilik" adlı bir rapor sunmuştur. Sunduğu raporunda bazı batılı müelliflerin Sovyet Türkistan'ı yerine Sovyet Merkez Asya'sı tabirini kullanmalarını eleştirmiş, Türkistanlı ifadesinin Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Özbekler, Karakalpaklar ve Türkmenler isimlendirmeleri ile Sovyetler tarafından değiştirildiğini aktarmıştır. Ayrıca Sovyet Türkistan'ındaki milliyetçilik belirtilerini çeşitli örneklerle izah etmiştir (*Dergi*, 1965, s. 3-73).

Sonuç olarak kendi topraklarında Sovyet sansürüne maruz kalan, Sovyetlerin aleyhinde çalışma niyetinde olan aydınlar için Münih'teki bu enstitü önemli bir araç olmuştur. Amerika, CIA desteğiyle gerçekleştirilen bu çalışmalar dönemin şartlarına göre oldukça faydalıdır.

Almanya'da çalışmalarına devam eden Edige Kırımal, Kırım Millî Merkezi'nin çalışmaları ve toplantıları için bazı dönemlerde Türkiye'ye seyahatler gerçekleştirmiştir. Ömrünün sonuna kadar Kırım Millî Merkezi'ne bağlı olarak çalışan Kırımal zaman zaman merkez ile sorunlar yaşamıştır. Cafer Seydahmet Kırımer'in mektuplarından takip edilebildiği üzere Edige, pek çok kimse tarafından kaba, hırslı ve anlaşılması zor biri olarak lanse edilmiştir (Otar vd. 2003). Özellikle sık sık Almanya'ya giden Abdullah Zihni Sosyal ile sıkıntılar yaşamıştır. Bazı zamanlar Edige'den haber alınamamış, bazen de millî merkeze danışması gereken hususları atladığı da olmuştur. Bu sorunlardan dolayı Seydahmet birçok kez rahatsız olmuştur. Onu Amerikalılara çok fazla güvenmemesi dengelerin değişmesiyle desteklerini çekebilecekleri konusunda uyarılmış, ilmi çalışmalarına ağırlık vermesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu süreçte tansiyonun iyice arttığı dönemler yaşanmıştır. 6 Temmuz 1957 tarihli bir mektuptan öğrenildiğine göre Seydahmet, Müstecip Ülküsal, İbrahim Otar gibi isimlerin Edige'ye karşı vaziyet almalarını söylemiş, merkezin otoritesini ona hatırlatmak istemişlerdir. Süreç içerisinde Seydahmet'in telkinleri ve müdahaleleriyle onu kırmadan yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu hadiseden sonra sular durulsa da zaman zaman yine sıkıntılar meydana gelmiştir. Seydahmet, hastalığı sebebiyle Almanya'ya

gelmek istediğini bu konuda Edige'nin yardımcı olmasını istemiştir. Edige'nin "bunu bize bırakmayın" cevabı onu derinden üzmüştür. Sonuç olarak bu hadiseye rağmen Cafer Seydahmet'in bir lider olarak itidalli, sağ duyulu tavrı sayesinde Edige'nin millî hareket içerisinde kalması sağlanmıştır. Seydahmet, millî merkez içindeki şahsiyetler arasındaki dengeyi iyi gözetmiştir. Zaman zaman Edige'yi uyararak onu doğru yola çekmiştir. (Otar vd. 2003, s. 140). Sorunlara rağmen yıllarca Kırım istiklal davası için beraber mücadele etmeye devam etmiştir. Ortak bir hedef etrafında hareket eden insanların bu tarz hadiseler yaşaması olağandır. Fikirler idealize edilse de insanların hata yapmaları kaçınılmazdır.

Dönemin siyasi dengelerinin değişmesi enstitünün durumunu da etkilemiştir. Federal Almanya Başbakanı Willy Brandt Sovyetler ile yakınlaşma sürecinin başarılı olabilmesi belirli tavizler vermek istemiş ve Enstitü 1972 yılında kapatılmıştır. İlim adamlarının 6 aylık tazminatları ödenmiş ve görevlerine son verilmiştir (Özcan, 2000, s. 21). Böylelikle Kırimal'da emekliliğe ayrılmak zorunda kalmıştır. Kırimal'ın en üretken dönemi 1945-1972 aralığında Almanya'da geçirdiği süreç olmuştur. Doktor unvanını alması, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü başta olmak üzere çeşitli Sovyet karşıtı kurumlardaki faaliyetleri, meydana getirdiği eserleri ile geniş bir çevreye sahip olmuş, kıymetli bir saygınlık edinmiştir.

6. Türkiye Temasları

Edige Kırimal, Kırım Millî Merkezinin toplantıları ve dostlarını ziyaret maksatlarıyla sık sık Türkiye'ye seyahat etmiştir. Kırım Millî Merkezi dışında Türkiye'deki temaslarına bakıldığında Almanya'da yaşamasına rağmen Türkiye'den kopuk olmadığını pek çok kurum ve şahıs ile iyi ilişkiler sürdürdüğü görülmektedir.

Kırimal, derginin yazı işleri müdürü Mehmet Emircan ile 1962 yılının 31 Mayıs-8 Temmuz tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişler, basın çevreleriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişlerdir (Polat, 2020, s. 57). Basın çevreleriyle gerçekleştirdikleri röportajlar ve tertip ettikleri sohbet toplantılarıyla Rus komünist zulmünün halen terör havası içinde devam ettiğini Türkiye'de duyurmaya çalışmışlardır. Kırimal'ın bu kapsamda Beyazıt Aydınlar kulübünde gerçekleştirdiği bir sohbet toplantısında Sovyet hakimiyetinde Türk topluluklarında milliyetçilik cereyanının ne halde olduğu sorulmuştur. Kırimal da bu kadar zulüm ve işkence altında bile, milliyetçiliğin halen Türk topluluklarının kalbinden sökülemediğini izah etmiş ve yeni bir moskof taktiği olarak milliyetçiler halkın gözünden düşürülmek için onlara gericilik ve yobazlık isnat edildiğini anlatmıştır. Bu sohbe katılım gösteren, Kırimal ve Mehmet Emircan ile yakından alakadar olan İlhan Darendelioğlu onların Türkiye'yi ziyaretlerinin komünizm karşısında sessiz kalan gazetelerin dikkatini çektiğini, Sovyetlerdeki zulüm ve işkencenin hatırlatılmasına ve yeni hakikatlerin öğrenilmesine vesile olduğunu ifade etmiştir (Darendelioğlu, 1962, s. 11). Bu ziyaret vesilesiyle Türk basınının Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü ve *Dergi*'nin faaliyetlerine yoğun ilgi göstermesi sonucunda 70 küsur haber ve röportaj gerçekleştirilmiştir (Polat, 2020, s. 57).

25 Eylül 1967 tarihinde Edige Kırimal, eşi Aymelek Hanım'ı kaybetmiştir. Rahmetli, 28 Eylül'de Münih'teki Müslüman Mezarlığına defnedilmiştir. Kırimal, rahmetli eşi için Ankara ve İstanbul'da mevlit okutturmuştur. Bu süreçte aylık iznini geçirmek için İstanbul'a gelmiştir. *Millî Işık* dergisini de ziyaret etmiş, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün çalışmaları hakkında bilgi vermiştir (Millî Işık, 1967, s. 17).

Edige Kırimal'ın Hüseyin Nihal Atsız ile de bir iletişimi olduğu anlaşılmaktadır. Nihal Atsız 9 Ekim 1970 tarihli bir mektubunda Kırimal'a New York'lu bir Kırım Türk'ü hakkında güvenilir olup olmadığını sormuştur. 23 Nisan 1970 tarihli bir mektubunda da o dönemde Almanya'da bulunan Osman Nuri Kurt'a Kırimal'ın adresini yollamıştır (Hacaloğlu, 2013, s. 126-440). Zaten Nihal Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar'ın "Büyük Bir Millî Kusurumuz" adlı makalesi bu mektuplardan çok önce 1961 yılında *Emel Dergisi*'nde yayımlanmıştır (Sançar, 1961, s. 6). Bu dönemde Türkiye'de milliyetçi çevreler birbirlerinden haberdar ve temas içinde olmuştur. Kırimal'ın Türkiye'den temasta olduğu kadim dostlarından biri de Necip Hablemitoğlu olmuştur. Ailesi Bulgaristan Büyük Oranköy'den Türkiye'ye göç etmiş Kırım Türklerinden olan Necip Hablemitoğlu Kırım davası ile yakından ilgilenmiş, bu gaye ile pek çok eser meydana getirmiş, Kırım Millî Merkezi ile pek çok temasları olmuş bir kimsedir. Ayrıca Hablemitoğlu'nun Kırimal ve Mehmet Emircan ile olan mektuplaşmaları sayesinde Edige'nin hastalık yıllarına dair pek çok bilgiye ulaşabilmekteyiz.⁹

7. Vefatı ve Naaşının Bahçesaray'a Taşınması

1972'de Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün kapatılmasıyla emekliliğe ayrılan Kırimal, 1976 yılına kadar Paris Bloğunda Kırım Millî Merkezi Temsilcisi olarak görevini devam ettirmiştir. Edige Kırimal 1976 yılından itibaren sağlık sorunları ile uğraşmıştır. Vefatına kadar olan bu süreç onun için çok sıkıntılı geçmiştir. Müstecip Ülkusal vefatına takriben yazdığı makalesinde onun sağlığına gerekli önemi vermediğini, hastalanıncaya kadar çok fazla sigara ve içki içtiğini, vücudunu boş yere yıprattığını ve bu yüzden de sık sık rahatsızlandığını ifade etmiştir (Ülkusal, 1980b, s. 1-5).

Edige bu süreçte pek çok ameliyat ve tedavi geçirmiş, zamanının büyük bir bölümünü hastanede geçirmiştir. Bu süreç içerisinde Mehmet Emircan, Kırım Millî Merkezindeki dostlarını Edige'nin durumundan haberdar etmiş ve sürekli onunla alakadar olmuştur. 20 Aralık 1977 tarihinde İstanbul'daki dostlarına bir mektup yazan Edige kanser hastalığı ile mücadele ettiğinin haberini vermiş ve başarabilirse hazırlanmakta olan Luzern Konferansında Kırım Türklerini temsil etmek istediğini söylemiş, bunun yollarını aramıştır. Edige karakterine uygun olarak hasta yatağında dahi Kırım İstiklal Davası için mücadele etmeye devam etmiştir. Edige Kırimal zorlukla geçen bu süreçlerden sonra 1979'da evine dönmüştür. Kanada'da yaşayan kardeşi ve tek varisi olan Arslan Bey de onun yanına gelmiştir. Kırimal, bir yıl kadar onun destekleriyle hayatını sürdürmüş, fakat Münih'teki evinde 22 Nisan 1980 günü, 69 yaşında vefat etmiştir (Polat, 2020, s. 59-64). Eşi Aymelek Hanım, Kırimal ile Münih Waldfriedhof'un Müslümanlara ayrılan bölümüne gömülmüştür. 1955 yılında beri Waldfriedhof'ta tesis edilen İslam mezarlığında, Türk dünyasının önemli siyasi şahsiyetlerinin mezarları bulunmaktadır (Ufuk Ötesi 2007).

Vefatından 27 yıl sonra 6 Mayıs 2007 tarihinde Münih Waldfriedhof İslam Mezarlığında, Batı Avrupa Kırım Türkleri Dayanışma ve Kültür Merkezi tarafından düzenlenen bir törenden

⁹ 25 Aralık 1977 Oberstaufen - Allau Aziz kardeşim Necip bey, 1977 yılının ocak ayının nihayetinden bu güne kadar devam eden çok ağır hastalığım ve ameliyatlarım esnasında, beni unutmadığınıza, mektuplarınızı, tebriklerinizi ve dergilerinizi göndermek zahmetinde bulunduğunuza çok çok teşekkür ederim. Kıymetli derginizin 1-5nci sayılarını Londra'ya ulaştırdığınıza çok teşekkür. Kanada'ya dahi gönderdiğinizde ümit ederim. Acaba Vatikan Kütüphanesine (Roma), Fransa'nın Milli Kütüphanesi (Paris) ve dünyanın en büyük kütüphanesi olan Beyaz Sarayın yarım-daki U.S.A kütüphanesine bütün çıkmış olan sayıları gönderdiğinizde ümit etmekteyim. Acaba, kıymetli derginiz ve "Emel" dergisi çıkmaya devam ediyor mu? Kısaca cevabınıza müteşekkirim olacağım. Detaylı bilgi için bkz. (Hablemitoğlu, 2011, s. 129-142).

sonra naaşı Türk Hava Yollarına ait bir uçak ile İstanbul üzerinden Kırım'ın başkenti Akmescit'e götürülmüştür. Waldfriedhof'ta düzenlenen törende Münih Başkonsolosu Abdurrahman Bilgiç, büyük idealler uğrunda her türlü fedakarlıktan kaçınmayan bir şahsiyet olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır. Daha sonra söz alan dönemin Avrupa Kırım Türkleri Dayanışma Derneği Genel Başkanı Rafet Karanlık da Kırımal'ın ideallerini anlatmış, Türkiye'nin yine yanlarında olmasından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. II. Dünya savaşı sonrası Almanya'da kalıp yerleşen Kırım Türklerinin kurduğu Almanya Kırım Tatarları Derneği Başkanlarından Alim Saitow da Kırımal ile ilgili Almanca bir konuşma yapmıştır. Waldfriedhof'ta yapılan son merasime Kırımlıların dışında Türk Dünyası'nı temsilen Kazak, Uygur ve Kazanlı Tatar Türklerinin temsilcileri ile çok sayıda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı da katılmıştır. Münih Din Ataşesi Mustafa Temel'in yaptığı dua ile Münih Waldfriedhof'taki merasim sona ermiştir (Karanlık, 2007).

Kırım Türklerinin Kırım'dan sürülmesinin 63. yıldönümünde 18 Mayıs 2007 tarihinde Dr. Mustafa Edige Kırımal'ın naaşı Kırım'ın Bahçesaray şehrinde bulunan Zincirli Medrese bahçesinde İsmail Gaspıralı ve Ahmet Özenbaşı gibi Kırım Türk aydınlarının ve Kırım hanlarının türbelerinin bulunduğu mezarlıkta toprağa verilmiştir. **(EK 2)**

1995'te uzun mücadelelerden sonra medresenin idaresi tekrar Kırım Türklerine verilmiş, restorasyonu 2009 yılında Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) desteğiyle tamamlanmıştır. Zincirli Medrese çevresiyle beraber günümüzde Kırım Türklerinin Kırım'daki varlık mücadelesinin önemli bir simgesidir (Ferrari, 2013, s. 446).

Sonuç

Ömrü vefa ettiği sürece Kırım'ın geçirdiği bütün evrelerde Mustafa Edige Kırımal, Kırım'ın var oluş mücadelesinde ön saflarda yer almıştır. Kırım'da, Polonya'da, Romanya'da, Almanya'da mücadelesini sürdürmüştür. Kırım'ın kurtuluşu için çeşitli temaslarda, faaliyetlerde boy göstermiştir. Kimi zaman Kırım'daki yeraltı faaliyetlerine katılmış, Romanya'da Emel'e aboneler toplamış, Polonya'da dernek kurmuş, kimi zaman da Kırım'ı işgal eden Nazi Almanyası ile iş birliği için uğraşmış, Sovyet karşıtlığı üzerinden aynı blokta yer aldığı Amerika'nın desteklediği kurumlarda varlık göstermiştir. Nazi Almanyası'nın kurduğu işçi kamplarındaki esir işçilerle alakadar olmuş, 1943 yılının sonlarına doğru Kırım'da siyasi olarak aktif olan kişilerinden müteşekkil 60 Kırım Türk'ünü kurtarmıştır. Kırım'a yaklaşmakta olan Sovyet tehdidine karşı 3 Nisan 1944 yılında Berlin'den Odessa'ya gitmiş tam 315 Kırım Türk'ünü kurtarmayı başarmış, Sovyet mezalimi yüzünden Avrupa kamplarına sığınan Kırım Türklerinin Türkiye'ye gidebilmesi için uğraşmış, Kırım Türk'ü hangi sıkıntıyı çektiyse o da ilgili sıkıntının çözümü olabilmek için mücadele etmiştir. Gerek içinde bulunduğu dönemin şartlarına uygun olarak Kırım'ın kurtuluşu için çeşitli temaslarda, faaliyetlerde boy göstermesiyle, gerekse İsmail Gaspıralı'nın ortaya koyduğu eser bırakma geleneğinin bir tezahürü olarak verdiği eserleri ile Kırım'ın ahvalini duyurmayı birincil görevi bilmiştir. Eserleri arasında zirveyi teşkil eden doktora tezinden kitaba çevirdiği *Der Nationale Kampf der Krimtürken (1917-1946)* (Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi) bulunmaktadır ki, ilgili eser günümüzde Kırım ile alakalı yazılan pek çok tezin temel kaynaklarından biridir. *Emel*, *Tatar Hayatı*, *Kırım Gazetesi*, *Dergi* mecmuası gibi yayınlarda kaleme aldığı yazıları ile ömrünün her döneminde üretmeye devam etmiştir. Fevri, uyumsuz hareketleri, Nazi Almanyası ve Amerika ile olan ilişkilerindeki tutumu ile diğer Kırım aydınlarından ayrılan yönleri sebebiyle eleştirilere, ithamlara maruz kalmıştır. Onlarla ortak çalışmalar ger-

çekleştirse de davasından bir sapma göstermemiştir. İş birliği içinde bulunduğu bütün kesimlerin farklı süreçlerdeki dayatmalarına rağmen Kırım Türkleri ifadesinden taviz vermemiştir. Mevcut imkansızlıklar içinde dönemin şartlarındaki etkenleri değerlendirerek, Kırım için bir fayda elde etmeye çalışmıştır. Defalarca yaşadığı başarısız girişimlere rağmen mücadeleden geri durmayan inatçı karakteri elbette ki meyvelerini vermiştir. Sonuç olarak Cafer Seydahmet Kırimer, İbrahim Otar, Müstecip Ülküsal, Ahmet Özenbaşlı gibi birçok Kırım Türk aydını ile Kırım'ın yakın dönem siyasi tarihinde yadsınamayacak, göz ardı edilemeyecek, kendine has saygı bir yer edinmiş, Kırım'ın abide şahsiyetleri arasındaki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

I-Süreli Yayınlar

- ABDÜLHAMİTOĞLU, N. (1977). "Bir Dava Adamının Hayatı Dr. Edige Kırimal". *Birlik*. I/2:95.
- ANTOSHİN, A. (2022). "U.S. and 'Turkestan' Political Exiles during the Cold War: Information Policy of Radio Liberty1 in Soviet Central Asia". *RUDN Journal of Russian History*. XXI/4: 510.
- BAYKAL, B. S. (1952). "EDIGE KIRIMAL : Der Nationale Kampf Der Krimtürken = Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi (1917-1918), Verlag Lechte, Emsdetten (Westf.) 1952". *Belleten*. XVI/62: 308.
- ÇONGAR, O. (2011). "Lehistan-Litvanya Tatar Anıtı'nın Açılışı". *Kırım Bülteni*. 68: 10.
- DARENDELİOĞLU, İ. (1962). "Moskof Radyosu ile Ağız Birliği Edenler". *Milli Yol*. 25: 11.
- DEMİRCİ, S. (2022). "Münih'te Çıkarılan Antisovyet Yayınlarından İki Özgün Örnek Dergi ve Kafkasya Dergileri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XLI/71: 520-521.
- ___ (1957). "Moskova'nın Sürgün ve İmha Ettiği Milletler". *Dergi*. III/9: 119-125.
- ___ (1962). *Dergi*. VIII/28: 1.
- ___ (1965). "Enstitü Haberleri". *Dergi*. XI/41: 3-73.
- ___ (1964). "Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün simpozyumu". *Dergi*. X/38: 70.
- GÖRGEN, İ. (2022). "Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. XII/1: 291.
- GÜRHAN, Ş. (2017). "1930'lu Yıllarda SSCB'nin Kırım'da Uyguladığı Sovyetleştirme Politikaları ve Yaşanan Suni Açlık". *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*. I/1: 54.
- GÜZAY, A. (2024). "Almanya-Sovyetler Birliği Kışkıncısında Kafkasya'nın Bağımsızlık Meselesi (1941-1943)". *Karadeniz Araştırmaları*. XXI/82: 524.
- GÜZAY, A. (2020). "Almanya'nın Kırım'daki İslam Politikası 1941-1944". *Journal of Universal History Studies*. (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue). III/173: 178.
- GÜZAY, A. (2023). "Alfred Rosenberg'in Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetleri". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. IX/20.
- ÖZCAN, Ö. (2000). "Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü ve Yayın Organı 'Dergi'". *Türk Yurdu*. XX/150: 17-20.

- TANATAR, B. (2019). "Yaklaşan Kolektivizasyona Karşı Kırım'da Bir İlk Direniş Örneği: Alakat Ayaklanması". *Emel*. 268: 20-21.
- TANATAR, B. (2009). "Sovyet Sonrası Dönemdeki Kırım İncelemeleri Hattında Panoramik Bir Ufuk Turu". *Emel*. 228: 16-17.
- TEKNE, K. (2021). "Polonya Tatarlarının Çağdaş Kimliğini Temsil Eden Süreli Yayınlarından: Życie Tatarskie (Tatar Hayatı)". *History Studies*. XII/3: 1039-1040.
- TEKNE, K. (2020). "Sovyet Kırım'da Veli İbrahim Yılları". *History Studies*. XII/5: 6.
- TÜRKKAYA, A. (1960). "Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün Onuncu Yıl Dönümü". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. XV/4: 266.
- UZUNAĞAÇ, E. (2024). "Cafer Seydahmet (Kırimer)'in Kırım'ın Vesayet Altına Alınması Talepleri: Milletler Cemiyeti Arşivindeki Belgelere Göre, *Karadeniz Araştırmaları*. XXI/84: 1332-1345.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler

- ARMAOĞLU, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- BAYRAKTAR, M. (2022). Kırım Tatar Milli Hareketinde Maarif ve Alimler (1883-1921). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- COŞKUNER, B. (2007). *Sibiry'a'dan Nazi Kamplarına*. İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları.
- DEMİRKIRAN, S. (1998). *Bir Türk Münevveri İsmail Otar Bey (Hayatı ve Faaliyetleri)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DERMAN, S. G. (2016). "II. Dünya Savaşı'nda Kırım Türklerinin Siyasi Faaliyetleri". *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (hızl. Nesrin Sarıahmetoğlu - İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği: 29-57.
- FERRARİ, K. N. (2013). "Zincirli Medrese". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XLIV/446.
- FİŞHER, A. (2009). *Kırım Tatarları*. (çev. Eşref Bengi Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- GÖNÜLALAN, B. (2019). *"DERGİ" Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler (1955-1972)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÜZAY, A. (2022). *Nazi Kırımı*. Konya: Çizgi Yayınları.
- HABLEMİTOĞLU, A. (2011). *Necip Hablemitoğlu'nun Mektupları*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- HABLEMİTOĞLU, N. (2004). *Yüzbinlerin Sürgünü*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınevi.
- HACALOĞLU, Y. (2013). *Atsız'ın Mektupları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HOSTLER, C. W. (1976). *Türkler ve Sovyetler*. (çev. Mithat San). Ankara: Şanal Matbaası.
- JOHNSON, I. (2010). *A Mosque in Munich- Nazis, The CIA and The Muslim Brotherhood In The West*. United States of America: Houghton Mifflin Harcourt.

- KARAKÖSE, N. (2010). *Askeri Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. (Yayımlanmış Doktora Tezi).
- KAÇALIN, M. S. (2007). “*Numan Çelebi Cihan*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXXIII/234.
- KIRIMLI, H. (2022). “*Kırım: Rus İdaresi Dönemi*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXV/459.
- KIRIMAL, E. (2023). *Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi*. (çev. Erol Uğur). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KIRIMAL, E. (1962). *Kırında Türk Katliamı*. (çev. Kemal Vehbi Gül). İstanbul: Toprak Yayınları.
- KIRIMLI, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KIRIMLI, H. (2022). “*Kırım: Rus İdaresi Dönemi*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXV/459.
- OTAR, İ. – ÖMER, Ö (2003). *Cafer Seydahmet Kırimer'in Günlüğü*. Ankara: Polatlı Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği.
- ÖZCAN, K. (2010). *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*. İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılık.
- ÖZCAN, Ö. (2008). *Kırım Türklerinin Siyasi Önderi Cafer Seydahmet Kırimer*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi.
- POLAT, Ö. (2020). *Kırım Tatar Aydınlarından Dr. Edige M. Kırımal (1991-1980): Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- UZUNAĞAÇ, E. (2022). *Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÜLKÜSAL, M. (1980). *Kırım Türk-Tatarları [Dünü-Bugünü-Yarını]*. İstanbul: Baha Matbaası.
- ÜLKÜSAL, M. (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- ÜLKÜSAL, M. (1976). *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*. İstanbul: Emel Yayını.

III-İnternet Kaynakları

- BADRETDİN, S. (2011). “Garip Sultan (1923-2011)”. Erişim Tarihi: 10.09.2024. https://www.azatliq.org/a/garip_sultan/24395729.html
- Harvard Library (2024). “Harvard Project on the Soviet Social System”. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2024. <https://library.harvard.edu/collections/harvard-project-soviet-social-system>.

KARANLIK, R. (2007). "Edige Kırimal'ın Naaşı 27 yıl Sonra Vatanı Kırım'a Döndü". Erişim Tarihi: 10.09.2024. <https://www.qha.com.tr/saglik-yasam/edige-kirimal-in-naasi-27-yil-sonra-vatani-kirim-a-donuyor-33194>

LUTHER, M. (1950). "Harvard Project on the Soviet Social System". Erişim Tarihi: 11.06.2024. [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:5489177\\$12i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:5489177$12i)

OTAR, İ. (1980). "Edige Kırimal'ın Ardından". Erişim Tarihi: 05.06.2024. <https://emelvakfi.org/emeldergisi/edige-kirimalin-ardindan/>

Ufuk tesi (2007). "Edige Kırimal'ın naaşı 27 yıl sonra Vatanı Kırım'a döndü". Erişim Tarihi: 10.09.2024. http://www.ufukotesi.com/habergoster.asp?haber_no=20070505

ÜLKÜSAL, M. (1980). "Dr. Edige Mustafa Kırimal'ı Kaybettik". Erişim Tarihi: 01.06.2024. <https://emelvakfi.org/emeldergisi/dr-edige-mustafa-kirimali-kaybettik>

EKLER

Ek1:

Oturanlar: (Soldan) Selim ORTAY, C. S. KIRIMER, A. Zihni SOYSAL Ayaktakiler: İbrahim OTAR, Edige KIRIMAL, İsmail OTAR, Sabri ARIKAN (Otar vd. 2003).

Ek2:

Edige Kırmıl'ın cenaze namazı kırım müftüsü tarafından kıldırılırken. (Avrupa Kırım Kültür Merkezi arşivinden).

EXENTED ABSTRACT

Edige Kırmıl, who was born in 1911 in Bahçesaray, Crimea, is one of the second generation of Crimean Turkish intellectuals who acted on the slogan of “unity in language, idea and work” put forward by İsmail Gaspralı, who put an end to the 100-year silence of Russian Muslims. After completing his primary and secondary education, he studied at the Akmesit Pedagoji Enstitüsü. He could go beyond the traditional understanding thanks to the modern education he received here. He was equipped to take part in the forefront of the Crimean independence struggle. During this process, as the USSR increased its pressure against those who participated in national activities, he traveled to Istanbul in 1932 via Iran with his friend Abılay Çongarlı Şamilev. Upon his arrival in Istanbul, he joined the Crimean National Center led by Cafer Seydahmet Kırmır.

Later, when Abılay Çongarlı was captured by the Soviet secret police and deported to labor camps, Crimea was forced to flee to Poland by contacting his uncle, Yakup Şinkiyeviç, in Poland. In 1934, he started at Vilnius University. He studied at the Faculty of Political Sciences and graduated in 1939. During his 6-year stay in Poland, he was the Crimean representative of the Promethee Birliğı, which was formed due to the cooperation of nations under the captivity of Soviet Russia. In 1937, he founded the Leh Tatar Gençleri Derneğı. Through this association, he carried out various activities with Tatar youth who came to study in Poland. He was a writer for multiple magazines, such as Tatar Hayatı and Emel. In 1939, he married Aymelek Hanım, whom he met in Poland.

On June 22, 1941, when the Nazi forces invaded Crimea, the leader of the Kırım Milli Merkezi, Cafer Seydahmet Kırmır, although he did not have a good opinion about Nazi Germany, decided that it was necessary to cooperate with the Germans on the advice of those

around him. Thus, Müstecip Ülküsal and Edige Kırimal were assigned by the Milli Merkez to go first to Berlin and then to Crimea to make contacts with the Germans for the independence of Crimea. Kırimal and Ülküsal entered Berlin on December 2, 1941. During the meetings with the German Foreign Ministry and the Ministry of the East for about six months, the main goal of which was to go to Crimea, the German authorities kept Edige Kırimal and Müstecip Ülküsal busy with ambitious rhetoric and were not honest with them. They were never allowed to go to Crimea.

Towards the end of the process, Müstecip Ülküsal, whom they labeled pro-Türkiye and Turkish nationalist, returned to Türkiye. Edige Kırimal, who continued his struggle under different names, was finally able to go to Crimea, but he could not achieve the desired results. He continued his struggle in Germany, and towards the end of 1943, he rescued about 60 Crimean Turks from politically active people in Crimea. On April 3, 1944, he went from Berlin to Odessa against the approaching Soviet threat to Crimea and managed to rescue 315 Crimean Turks.

With the end of World War II, Kırimal continued to stay in Germany, where he carried out his activities through institutions such as Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü, and Radio Liberty, which were supported by the United States through anti-Sovietism. Edige completed his doctoral dissertation, *Der Nationale Kampf der Krimtürken*, in 1951 and published it as a book in 1952. With the activities he carried out in Germany until 1976, his prestige, effectiveness, and recognition in Türkiye increased considerably. In this study, rather than Edige Kırimal's personal life, we have tried to emphasize the aspects of Edige Kırimal that differ from other Crimean Turkish intellectuals due to his cooperation with different groups such as Poland, Nazi Germany, and America in his struggle for Crimea. In 1976, with the emergence of health problems, he had to end his activities. He died on April 22, 1980, after a long period of dealing with illnesses.